

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Proměny cisterciáckého řádu ve 13. století:

Působení kláštera Vyšší Brod pod patronací Rožmberků

Bakalářská práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2023/2024

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Aneta Dumková**
Osobní číslo: **H22171**
Studijní program: **B0221A100008 Religionistika**
Specializace: **Religionistika**
Téma práce: **Proměny cisterciáckého řádu ve 13. století: Působení kláštera Vyšší Brod pod patronací Rožmberků**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie a religionistiky**

Zásady pro vypracování

Bakalářská práce bude pojednávat o působení cisterciáckého řádu ve středověkých jižních Čechách. Nejprve se bude věnovat událostem předcházejícím vzniku cisterciáckého řádu, poté samotnému vzniku a hlavním představitelům řádu, kterými byli Robert z Molesme a Bernard z Clairvaux. Dále bude zkoumat návrat k mnišským ideálům, mnišský život cisterciáků a jejich příchod na území Čech a Moravy. Následně se práce zaměří na založení kláštera Vyšší Brod a s tím spojenou legendu o mariánském zjevení Voka I. z Rožmberka. Práce následně rozebere působení a funkci kláštera Vyšší Brod pod patronací Rožmberků, zejména ve 13. a 14. století, a dále jejich rodovou hrobku. V závěru se práce blíže podívá na klášterní památky, a to na Vyšebrodský cyklus a Závišův kříž, který v sobě skrývá relikvii Svatého Kříže.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

- BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. Praha: Libri, 2002. 216 s. ISBN 978-80-7277-085-4.
- HOUŠKOVÁ, Daniela. *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*. Praha: Unicornis, 1994. 144 s. ISBN 80-901587-1-4.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století. 2., dopl. a přeprac. vyd.* Praha: Karolinum, 2013. 481 s. ISBN 97880-246-2200-2.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. II., Kláštery založené ve 13. a 14. století. 2., dopl. a přeprac. vyd.* Praha: Karolinum, 2014. 467 s. ISBN 978-80-246-2611-6.
- KAINDL, Dominik. *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*. Libice nad Cidlinou: Gloriet ve spolupráci s Cisterciáckým opatstvím Vyšší Brod, 2008. 204 s. ISBN 978-80-87216-06-4.
- LAWRENCE, C. H. *Dějiny středověkého mnišství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. 328 s. ISBN 80-85959-88-7.
- PEŠINA, Jaroslav. *Mistr Vyšebrodského cyklu. České dějiny* (Odeon). Praha: Odeon, 1982. 262 s. ISBN 01-509-82.
- SUCHÁNEK, Drahomír a Václav DRŠKA. *Církevní dějiny: Antika a středověk*. Praha: Grada, 2013. 427 s. ISBN 978-80-247-3719-5.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. František Novotný, Ph.D.**
Katedra filosofie a religionistiky

Datum zadání bakalářské práce: **31. března 2024**
Termín odevzdání bakalářské práce: **15. června 2025**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

Mgr. Ondřej Krása, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2024

Prohlašuji:

Práci s názvem Proměny cisterciáckého řádu ve 13. století: Působení kláštera Vyšší Brod pod patronací Rožmberků jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 13. 6. 2025

Aneta Dumková v. r.

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych zde poděkovala panu Mgr. Františku Novotnému, Ph.D., vedoucímu mé bakalářské práce, za jeho cennou pomoc, za všechny podnětné připomínky a za to, že mi vždy byl schopen poradit, jakým směrem mám v práci směřovat. Ráda bych zde také poděkovala mému dědečkovi, který mě přivedl k zájmu o téma cisterciáků a již v dětství k tématu Rožmberků. Tímto je pro mě velkou inspirací. Nakonec bych ráda poděkovala celé mé rodině, která mi byla v rámci studia i při psaní bakalářské práce obrovskou oporou.

ANOTACE

Tato bakalářská práce se zabývá proměnami cisterciáckého řádu ve 13. století a jejich odrazem v klášterním životě opatství Vyšší Brod. Úvodní část práce se věnuje historickému vývoji řádu a jeho duchovnímu ideálu. Následují kapitoly zaměřené na institucionální a hospodářské změny, které řád v daném období podstoupil. Zvláštní pozornost je věnována vztahu mezi cisterciáky a šlechtickým rodem Rožmberků, který stál u založení vyšebrodského kláštera. Práce rovněž analyzuje kulturní a vizuální aspekty činnosti kláštera. Cílem je propojit obecný vývoj řádu s konkrétním příkladem z prostředí českých zemí.

KLÍČOVÁ SLOVA

Cisterciácký řád, Vyšebrodský klášter, Rožmberkové, Vyšebrodský cyklus, klášterní život, Evropa ve středověku

TITLE

Changes of the Cistercian Order in the 13th century: The Operation of the Monastery of Vyšší Brod under the patronage of the Rosenbergs

ANNOTATION

This bachelor's thesis focuses on the transformations of the Cistercian Order in the 13th century and their reflection in the monastic life of the Vyšší Brod Abbey. The introductory part presents the historical development of the order and its spiritual ideals. The following chapters explore institutional and economic changes undergone by the order during this period. Special attention is paid to the relationship between the Cistercians and the noble Rosenberg family, founders of the monastery. The thesis also analyzes the cultural and visual aspects of the abbey's activity. The aim is to link the general development of the order with a specific example from the Czech lands.

KEYWORDS

Cistercian Order, Vyšší Brod Monastery, Rosenbergs, Vyšší Brod cycle, monastic life, Europe in the Middle Ages

OBSAH

ÚVOD.....	10
1. POČÁTKY CISTERCIÁCKÉHO ŘÁDU.....	11
1.1. Protagonisté a rané dějiny cisterciáckého řádu.....	11
1.2. Šíření cisterciáckého řádu po Evropě	15
2. MNIŠSKÝ ŽIVOT CISTERCIÁKŮ.....	16
2.1. Prvotní cisterciácký model a spiritualita.....	16
2.2. Organizace cisterciáckých klášterů.....	18
2.2.1. Vizitace a generální kapituly.....	19
2.2.2. Život v klášteře	20
2.2.3. Cisterciácký oděv.....	21
2.2.4. Noviciát a odmítání oblátů.....	21
2.2.5. Chóroví mniši versus konvrši	22
2.3. Funkce konvršů.....	23
2.4. Liturgie hodin.....	25
3. PROMĚNY CISTERCIÁCKÉHO ŘÁDU BĚHEM 13. STOLETÍ V EVROPĚ	26
3.1. Proměna řádu týkající se hospodářské organizace.....	26
3.2. Proměna řádu týkající se interakce s univerzitní půdou	29
3.2.1. Založení Bernardinské koleje v Paříži	31
3.2.2. Mniši a univerzitní vzdělání	32
4. CISTERCIÁCI NA ÚZEMÍ ČECH A MORAVY: ZALOŽENÍ KLÁŠTERA VYŠŠÍ BROD	34
4.1. Příchod cisterciáků do Čech a na Moravu	34
4.2. Ekonomika českých cisterciáckých opatství.....	35
4.3. Založení kláštera Vyšší Brod	36
4.4. Důvody Rožmberků k založení kláštera	38
4.5. Legenda o založení kláštera Vyšší Brod	39
5. PŮSOBENÍ KLÁŠTERA VYŠŠÍ BROD POD ROŽMBERSKOU PATRONACÍ.....	41
5.1. Cisterciáčtí opati a vybrané osobnosti Rožmberků.....	41
6. VIZUÁLNÍ KULTURA V RÁMCI VYŠEBRODSKÉHO KLÁŠTERA.....	49
6.1. Klášter Vyšší Brod a umění.....	49
6.2. Doba vzniku Vyšebrodského cyklu.....	50
6.3. Základní aspekty ikonografie cyklu jako celku	50
6.4. Ikonografie a interpretace obrazu Narození Krista.....	52
6.5. Závěrečné shrnutí týkající se Vyšebrodského cyklu	56

ZÁVĚR	58
POUŽITÁ LITERATURA.....	59
Edice pramenů.....	59
Sekundární literatura	59
Online zdroje	62
Zdroje ilustrací	62

SEZNAM ILUSTRACÍ A TABULEK

Obrázek 1: Vyšebrodský cyklus.....	51
Obrázek 2: Vyšebrodský cyklus – Narození Páně	53
Tabulka 1: Změny ve vyobrazování Marie a Krista.....	55

ÚVOD

Cisterciácký řád patří k nejvýznamnějším klášterním institucím středověké Evropy. Jeho vznik byl úzce spojen s úsilím o návrat k původním ideálům benediktinské řehole, zejména důrazu na chudobu, jednoduchost a manuální práci. Během 12. a 13. století zažil řád pozoruhodný rozmach, a to nejen geografický, ale i institucionální a duchovní. Tento vývoj se však neobešel bez proměn – řád musel postupně reagovat na nové společenské, hospodářské a intelektuální výzvy, což se promítlo i do jeho každodenní praxe.

Má bakalářská práce se zaměřuje na vývoj cisterciáckého řádu během 13. století, přičemž zvláštní pozornost je věnována jeho působení na území Čech, konkrétně klášteru Vyšší Brod. Tento klášter, založený z iniciativy mocného rodu Rožmberků, představuje specifický příklad, jak se obecné proměny řádu promítly do konkrétní lokality. Vztah mezi cisterciáky a světskou šlechtou zde nabyl hlubšího významu, neboť byl nejen náboženský, ale i politický a kulturní.

Struktura práce sleduje chronologicko-tematickou linii. Úvodní kapitoly se věnují vzniku a ranému vývoji cisterciáckého řádu, následně je popsána organizace klášterního života a duchovní ideál cisterciáků. Střední část práce se soustředí na proměny řádu ve 13. století, včetně hospodářských a intelektuálních aspektů (univerzitní vzdělání). Závěrečné kapitoly pak analyzují konkrétní působení kláštera Vyšší Brod pod patronací Rožmberků a jeho význam v rámci vizuální kultury, kde se blíže zaměřuji na Vyšebrodský cyklus.

Cílem práce je analyzovat, jakým způsobem se proměňovaly ideály a praxe cisterciáckého řádu v průběhu 13. století a jak se tyto změny odrazily v činnosti kláštera Vyšší Brod. Práce se opírá o dobové prameny, sekundární literaturu i vizuální materiál, přičemž se snaží o propojení makropohledu (řád jako celek v evropském kontextu – viz první polovina práce) a mikropohledu (konkrétní působení kláštera Vyšší Brod v českých zemích – viz druhá polovina práce). Klade si za cíl přispět k hlubšímu porozumění nejen náboženskému, ale i sociálnímu a kulturnímu významu cisterciáckého hnutí ve středověku.

1. POČÁTKY CISTERCIÁCKÉHO ŘÁDU

Cisterciácký řád vznikl jako důsledek reformy benediktinství. Reformní hnutí reflektovalo nově vzniklý konflikt mezi mnišskými ideály a skutečným životem benediktinů v 11. století. Řád především kladl důraz na návrat k ideálu chudoby, manuální práci a hlubokou vnitřní zbožnost. Počátek cisterciáckého řádu se datuje do roku 1098, kdy se skupina mnichů z prosperujícího benediktinského kláštera Molesme v diecézi Langres pod vedením svého opata Roberta dostavila k arcibiskupovi z Lyonu, tehdejšímu papežskému legátovi. Vyjádřili hlubokou nespokojenost s mnišskými praktikami v Molesme, zejména s nedostatečným dodržováním Řehole svatého Benedikta. Mniši proto požádali o povolení opustit klášter v Molesme a následně jej dostali. Založili nový řeholní klášter, podle svých reformních představ, na odlehlém místě v diecézi Chalon nedaleko Dijonu v Burgundsku.¹

1.1. Protagonisté a rané dějiny cisterciáckého řádu

Robert z Molesme pocházel ze šlechtické rodiny a během svého života vnímal současné myšlenkové proudy, které jej ovlivnily natolik, že se rozhodl k reformě uvnitř benediktinského řádu. S úmyslem předložit nové reformní představy se Robert roku 1075 rozhodl založit nové opatství v Molesme. Během několika let ale opatství zastihl úpadek a Robert nebyl spokojen s jeho vývojem. Od roku 1090 uvažoval o založení zcela nového centra, kde by byl kladen větší důraz na dodržování Řehole svatého Benedikta – prozatím neuvažoval o založení nového řádu. Poté, co bylo Robertovi uděleno povolení k výstavbě nového kláštera, odešel společně s dvaceti dalšími mnichy do pusté krajiny vzdálené na jih od Dijonu – do Burgundska. Pozemky budoucímu klášteru věnovala šlechtická rodina z Beaune – přesněji Raynald vikomt s jeho chotí Hodiernou. Založení kláštera je podle pozdější tradice datováno 21. března 1098, a tedy na svátek svatého Benedikta z Nursie. Klášter byl postaven podle tradice na místě kapličky Panny Marie. V prvních letech existence byl klášter znám jako *Novum Monasterium*², „Nový klášter“, a teprve později jako *Cistercium*³, „podle milníku staré římské cesty, která tudy procházela *Cis tercium lapidem miliarum*“⁴, francouzsky Cîteaux. Místo se nově příchozím hodilo, protože bylo odlehlé a skryté před okolním světem, takže mniši podle ideálu uctívali Boha v prostotě a chudobě. Po vykácení lesního porostu začali s podporou místního pána, burgundského vévody

¹ BURTON, J. E. and KERR, J. *The Cistercians in the Middle Ages*. Woodbridge: Boydell Press, 2016. s. 1–13.

² Někdy také *Clastrum novum* či *Nouveau monastere*. BUBEN, M. M. *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. Praha: Libri, 2002. s. 158.

³ Podle pozdějšího latinského názvu *Cistercium* byl následně odvozen i samotný název řádu. CHARVÁTOVÁ, K. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. I., Fundace 12. století. Praha: Karolinum, 2013. s. 15–16.

⁴ Doslova „před třetím milníkem“. Tamtéž, s. 16.

Eudese I., stavět dřevěný klášter.⁵ Biskup, který založení schválil, mnichy zprostil slibu stálosti v klášteře v Molesme a požehnal Roberta jako opata nového kláštera.

Hned na počátku ohrožovalo novou komunitu město Molesme, jehož mniši žádali papeže Urbana II. o Robertův návrat, protože jeho odchod vyvolal v okolí pohoršení. Co se týče těchto počátečních konfliktů zakladatelů řádu jak s městem Molesme, tak s benediktiny jsou zde důležité některé části *Exordia parva* i *Exordia magna*⁶ – tyto spory (a potřeba se v nich obhájit) ovlivňovaly sebezprezentaci cisterciáckého řádu ještě i ve 13. století, jak bude zřejmé v dalších kapitolách. *Exordium parvum Cisterciense* vzniklo pravděpodobně v první polovině 12. století a stručně popisuje založení kláštera v Cîteaux a motivaci zakladatelů vrátit se k původní přísnosti benediktinské řehole. Má především apologetický charakter a sloužilo k posílení řádové identity v počátcích. *Exordium magnum Cisterciense* napsal Konrád z Eberbachu (opat kláštera v Eberbachu) během let 1220–1237. Jde o rozsáhlé dílo spojující historii, hagiografii⁷ a duchovní příběhy (exempla). Cílem bylo oslavit svatost a tradici řádu, povzbudit mnichy a upevnit autoritu řádu. Na koncilu v Port d'Anselme, svolaném k projednání závažných otázek, bylo rozhodnuto o Robertově návratu. Robert se z přinucení, v následujícím roce od založení kláštera v Cîteaux, vrátil společně s několika mnichy do úřadu v Molesme. Na místo opata byl zvolen převor Alberich (1099–1108), který byl blízkým přítelem Roberta. Konflikt mezi Cîteaux a Molesme stále neuhasl, a tak případ převzal papež Pascal II., „který do Burgundska vyslal své legáty“.⁸ Opat Alberich nakonec zažádal u papeže o schválení autonomie a zvláštní ochranu kláštera Cîteaux – obojí bylo schváleno 19. října 1100, pod podmínkou, že mniši budou dodržovat přísnou mnišskou řeholi. Opat Alberich následně uvedl nové stanovy, které mnichům přikazovaly „manuální práci a důsledné zachovávání řehole sv. Benedikta“⁹. Za opata Albericha byl následně zaveden nový mnišský hábit, který byl odlišný od hábitu benediktinského.¹⁰ Hábit se skládal z bílého sukna a černého škapulíře – podle zmíněného obleku se následně cisterciákům začalo přezdívat šedí či bílí mniši. Kvůli novým a zároveň přísným stanovám, které nejspíše odrazovaly nové zájemce, přijal Alberich za svou dobu působení pouze jednoho novice a zbývající mnišská komunita stárla a následně umírala.

⁵ BURTON and KERR, *The Cistercians in the Middle Ages*, s. 9–10.

⁶ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století*, s. 17.

⁷ Popis života světců a jejich činů.

⁸ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století*, s. 17.

⁹ Nejspíše se jednalo pouze o orální pravidla, která byla sepsána až následujícím opatem Štěpánem Hardingem. Tamtéž, s. 17–18.

¹⁰ „Podle tradice přijali cisterciáci bílý hábit s černým škapulířem právě za vlády opata Albericha. Tomu se podle legendy zjevila Panna Marie, která mu podala bělostné roucho. Cisterciáci pak k výrobě oděvů používali nebarevnou ovčí vlnu (měla bělošedý odstín), kterou později bělili. Pod Alberichovým vedením se také přesunuli z mýtiny La Forgeotte, asi 2 km jižně k vodě. Tam pak v listopadu 1106 vysvětil biskup ze Chalons-sur-Saone nový kostel, zasvěcený Svaté Panně (Matka boží v Cîteaux = Notre-Dame de Cîteaux).“ BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 159.

Třetím opatem Cîteaux se stal Štěpán Harding (1108–1133), kterému se podařilo mnišskou komunitu navrátit k životu. Štěpán stejně jako Robert z Molesme pocházel ze šlechtické rodiny a již v dětství byl seznámen s benediktinským mnišstvím. Pravděpodobně okolo roku 1085 vstoupil do kláštera v Molesme, kde se seznámil s Robertem. Díky svým zkušenostem se snažil, po Robertově neúspěchu, o zabezpečení a oporu řádu, což se mu podařilo. Opatství rostlo a usilovalo o rozšíření. Pravděpodobně v roce 1112 přichází do opatství Bernard z Fontaines, později z Clairvaux. V roce 1113 byl založen první dceřiný klášter La Ferté, který se stal mateřským klášterem cisterciáckých klášterů po celém Burgundsku, Itálii a Francii. V následujícím roce byl vystavěn klášter Pontigny (1114), mateřský klášter všech klášterů ve středním Německu. Následně byl založen klášter Clairvaux (1115), mateřské opatství klášterů v Anglii, Skandinávii, Skotsku a dále ve Španělsku. Téhož roku byl založen i klášter Morimond, jehož dceřiné kláštery se následně nacházely v Německu, Čechách, na Moravě a také v Polsku – klášter Morimond byl výchozím bodem filiační řady všech cisterciáckých klášterů, které byly založeny v Čechách ve 12. století. Štěpán dále písemně ustanovil soubor původních pravidel a Benediktovo heslo „Ora et labora“ mniši přijali za svoji náplň života. Za jeho působení vznikaly nejstarší řádové dokumenty – *Exordium Cistercii* či *Exordium parvum* – dějiny řádu a kláštera v Cîteaux; *Summa Chartae Charitatis*, kterou opat Štěpán sestavil společně s Bernardem z Clairvaux. Tyto písemnosti mají povětšinou právní a narativní charakter – narativy zde plnily hlavně účel legitimizace, odůvodnění vzniku a rozvoje cisterciáckého řádu. Při sepisování dokumentů se cisterciáci snažili co nejvíce vycházet z původní Řehole svatého Benedikta ze 6. století, s některými novými prvky. „Řeholi otce západního mnišství, jíž se řídil benediktinský řád, přijali za svou a pouze některé zvyky upravili tak, aby vyhovovaly nové době a změněnému citění.“¹¹ Dvacet let cisterciácké hnutí fungovalo jen jako reforma uvnitř benediktinství. Až 23. prosince 1119 byl cisterciácký řád ustanoven papežem Kalixtem II., který byl řádu značně nakloněn.

Dost možná nejvýznamnější postavou dějin cisterciáckého řádu a rozhodně nejvýznamnějším cisterciákem 12. století je Bernard z Clairvaux, nazýván také jako „poslední z církevních otců“¹², který se narodil kolem roku 1090 či 1091 do šlechtické rodiny na hradě Fontaines v Burgundsku.¹³ Již v dětství byl veden, především jeho matkou, k náboženskému způsobu života. Po absolvování vzdělání u řeholních kanovníků v Saint Vorles se rozhod

¹¹ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Počátky řádu a jeho rozšíření. In: HOUŠKOVÁ, Daniela. *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*. Praha: Unicornis, 1994. s. 8.

¹² LANE, T. *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha: Návrat domů, 1995. s. 102.

¹³ Podle legendy měla Bernardova matka v těhotenství sen, ve kterém spatřila bílého psa s rezavými skvmami na zádech, který štěkal. Sen byl vyložen jako příchod „psa Božího“, tedy kazatele víry. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 159.

k životu mnicha. Bernard společně se třiceti muži, povětšinou členy své rodiny, dorazil do kláštera Cîteaux v dubnu roku 1112 či 1113 – rok příchodu se v některých pramenech liší. Rok po příchodu do kláštera absolvoval noviciát a mnišské zkoušky u již zmíněného opata Štěpána Hardinga. Na základě jeho hluboké zbožnosti a organizačním způsobilosti byl v roce 1115 jmenován opatem nového dceřiného kláštera v Clairvaux, ze kterého se za Bernardova působení odštěpilo pravděpodobně dalších sedmdesát až osmdesát filiací – přesný počet se v sekundární literatuře rozchází. V Clairvaux působil celých 38 let, a tedy do své smrti.

Bernard byl taktéž autorem mnoha významných děl o mnišském životě, dochovalo se i početné množství jeho kázání. Svá přísná teologická stanoviska sepsal do spisu *De consideratione*, do češtiny překládáno jako *Úvahy*. Spis věnoval jeho bývalému žáku – papeži Eugeniovi III. „Bernard na něho naléhá, aby si vždy našel čas přemýšlet a rozjímat o svém zaneprázdněném životě. Měl by rozvažovat o sobě (o své osobě i o svém úřadu), o těch, kteří jsou mu poddáni, o těch, které má kolem sebe, i o těch kdo jsou nad ním (v nebeském světě).“¹⁴ Bernard vnímal pozici papeže jakožto „jediného zástupce Kristova“¹⁵, který musí stát v čele nejen jeho příznivců (křesťanské společnosti), ale i společnosti jako celku. V teologické pozici zastával Bernard konzervativní názory, které často vedly ke sporům s ostatními teology a filozofy té doby – zároveň patřil k předním kritikům racionalistické teologie Petra Abélarda. Bernard je taktéž považován za autora křesťanské mystiky a poezie, která se především zaměřuje na postavu Panny Marie, ke které cisterciácký řád již od počátku vzhlížel a stále vzhlíží. Podle mnohých legend měl schopnost prorockého vidění, a tak o jeho dar měli zájem papežové, biskupové a politické autority.

Důležitou roli Bernard sehrál v papežském schizmatu v roce 1130. Po smrti papeže Honoria II. (1124–1130) byl z části kardinály zvolen Anaklet II. (Řím) a Inocenc II. (Francie). Bernardovým posláním bylo schizma posoudit a rozhodnout. Bernard byl již od začátku postaven na straně Inocence II. (1130–1143). Po smrti Anakleta II. (vzdoropapeže) v roce 1138, byl dalším zvoleným vzdoropapežem Viktor IV., který se ale posléze pod autoritou Bernarda podřídil vítěznému papeži Inocenci II., a tímto bylo schizma odstraněno.¹⁶ Dále se Bernard podílel i na šíření II. křížové výpravy do Palestiny, kterou propagoval. Zprávu o tomto tažení hlásal po celé Evropě, včetně Čech a Moravy. Neúspěch této výpravy poté postihl jak Bernarda, tak i cisterciácký řád.

¹⁴ LANE, *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 103.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ „Tato událost bývá častým námětem bernardovské ikonografie.“ POJSL, Jaroslav. Bernard z Clairvaux 1090–1153. In: HOUŠKOVÁ, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, s. 13.

Jak píše Kateřina Charvátová, tak Bernarda z Clairvaux lze považovat za završitele „ideového programu cisterciáckého hnutí...“¹⁷, který řád dovedl k úspěchu. Bernardovým ideálem byl život zasvěcený chórové modlitbě, manuální práci, rozjímání, chudobě a izolovanosti.¹⁸ Jen takto se lze podle Bernarda přiblížit či dostat k Bohu. Zformoval dva hlavní rysy cisterciáckého řádu, na které kladl velký důraz – strohost architektury klášterních budov a vizuální kultury a úctu k Panně Marii. Panně Marii byly zasvěceny všechny klášterní kostely cisterciáckého řádu. Přísně zakazoval figurální sochy, obrazy a také barevné okenní vitráže v klášterních kostelech – což se o pozdějších cisterciácích říci nedá. Zdobnost by až příliš poutala pozornost mnichů a odpoutala je od nejhlubšího soustředění a spojení s Bohem. Dokonce ostře kritizoval bohatou výzdobu clunyjských kostelů a pokládal ji za závadnou. Pomocí kladení důrazu na vnitřní zbožnost dokázal přilákat řadu zájemců o vstup do cisterciáckého řádu. I po Bernardově smrti, dne 28. srpna 1153, byl jeho ideál stále více propagován. Dne 18. ledna 1174 byl papežem Alexandrem III. prohlášen za svatého. Často se lze ve spojitosti s Bernardem z Clairvaux setkat s výrazem *mellifluus* či *doctor mellifluus*¹⁹, který se začal pro jeho osobu používat od 13. až 15. století.

1.2. Šíření cisterciáckého řádu po Evropě

V desetiletí po svém vzniku se cisterciácký řád etabloval a formoval své směřování. Jak již bylo zmíněno výše, tak se řád se rozdělil do pěti větví: Cîteaux (1098), La Ferté (1113), Pontigny (1114), Clairvaux (1115) a Morimond (1115). Každý cisterciácký klášter náležel k jedné z filiačních řad řádu.²⁰ V roce 1119, kdy byl cisterciácký řád oficiálně schválen papežem Kalixtem II., existovalo 13 cisterciáckých opatství po celé Francii. Ve 20. letech 12. století se ideál cisterciáckého řádu poprvé dostal na území Itálie, Anglie, Rakouska a Německa. Ve 40. letech 20. století se cisterciácký řád začal šířit také v Čechách, Polsku a Uhrách, podobně tomu bylo v celé Skandinávii a počátkem 13. století byla expanze ukončena v Estonsku a Lotyšsku. Po smrti sv. Bernarda se řád začal šířit velice rychle po území Evropy – v roce jeho smrti existovalo přibližně 350 klášterů, počet mnichů v klášterech ale nesílil.²¹ Koncem 12. století se počet klášterů v Evropě pohyboval okolo 650, do 1. poloviny 14. století se počet opatství vyšplhal až na 728. Ve 13. století se řád rozšířil i na území Asie a Afriky.

¹⁷ CHARVÁTOVÁ, in: HOUŠKOVÁ, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, s. 9.

¹⁸ Prostřednictvím přísného dodržování ideálu dochází k získání zásluh skrze pokoru těla a duše. Tamtéž.

¹⁹ Překládáno jako „medoutekoucí, sladký jako med“ či „medotoký učitel“. LANE, *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 103.

²⁰ CHARVÁTOVÁ, in: HOUŠKOVÁ, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, s. 9.

²¹ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století*, s. 25–26.

2. MNIŠSKÝ ŽIVOT CISTERCIÁKŮ

Originalita cisterciáckého řádu nespočívala v nové formě mnišského života, ale v jeho jedinečné organizaci. Právě tato organizační struktura se stala vzorem pro další řeholní společenství a postupně ovlivnila i myšlení celé západní církve. Cisterciáci si přitom nekladli za cíl vytvořit něco zcela nového. Jejich hlavním záměrem byl návrat k původním ideálům benediktinské řehole, kterou chtěli dodržovat doslova, „do písmene“.²² Snažili se vrátit vývoj mnišství o několik staletí zpět, zahrnout kompromisy zavedené ve zvycích 11. století, vymanit se z feudálních závazků²³ a obnovit to, co považovali za jednoduchý a čistý životní plán svatého Benedikta.

Tento ideál byl však do značné míry idealizovaný. Mniši z Cîteaux měli o životních podmínkách klášterů v 6. století ve skutečnosti jen velmi omezené znalosti – možná ještě menší než my dnes. Řehole sv. Benedikta sice nabízela oporu pro snahu o únik od světských povinností a podněcovala hledání prostého a odloučeného způsobu života, ale přímých zmínek o přísnosti, majetkové chudobě nebo odmítání estetických prvků v ní bylo jen velmi málo. Tyto hodnoty, které dominovaly raným fázím cisterciáckého hnutí, tedy vycházely spíše z jejich vlastního výkladu než z původní benediktinské řehole.²⁴

Zůstává proto otázkou, zda byl tento důraz na přísnost a odříkání přítomen už při vzniku řádu, nebo zda byl v pozdější době formován silnou osobností Bernarda z Clairvaux, který výrazně ovlivnil duchovní směřování cisterciáků.

2.1. Prvotní cisterciácký model a spiritualita

Cisterciácká spiritualita vznikla v kontrastu k bohatším klášterům a kladla důraz na chudobu, jednoduchost, a především lásku *caritas*. Cílem bylo žít v duchu Kristovy chudoby a odmítnout honbu za ziskem a luxusem. Jednoduchost byla vyjádřena odporem ke zbytečnému přepychu. Cisterciáci používali pouze funkční věci, vyhýbali se drahým materiálům a zdobnosti, což se promítlo i do jejich architektury a výzdoby knih.²⁵

Ideál se vztahoval téměř na všechno – na oděv, příděly jídla, architekturu či na vybavení vnitřních prostor. Tentýž ideál chudoby a prostoty nařizoval, aby ozdoby klášterního kostela byly co nejjednodušší a zhotovené spíše ze dřeva nebo železa než z drahých kovů.²⁶ Zdobnost

²² LAWRENCE, C. H. *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*. Fourth edition. The medieval world. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. s. 159–160.

²³ Inspirace clunyjským mnišským hnutím ve snížení závislosti na feudálních vazbách (šlechtic klášteru přispívá penězi, ale nenárokují si nad ním mít kontrolu).

²⁴ Tamtéž.

²⁵ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století. 2.*, s. 24.

²⁶ Bernard z Clairvaux toleroval obrazy či sochy pouze v interiéru biskupských katedrál. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společeností katolické církve v českých zemích*, s. 149.

ve vizuální kultuře byla stanovami zakázána – výtvarné sochařství i malby. Cisterciáci si vytvořili vlastní architektonický idiom, který vyjadřoval jejich ideál klášterního života.²⁷ Tuto problematiku shrnuje úryvek kapitoly z *Exordia magna*:

„Et quia nec in regula nec in uita patris sui Benedicti legebant eundem doctorem suum possedissee ecclesias uel altaria seu oblationes aut sepulturas uel rusticos uel decimas aliorum hominum seu furnos uel molendina aut uillas, sed neque feminas monasterium intrasse nec mortuos ibidem absque sorore sua sepelisse, ideo haec omnia abdicauerunt dicentes: Vbi beatus pater Benedictus docet, ut monachus a saecularibus actibus se faciat alienum, ibi liquido testatur haec non debere uersari in actibus uel cordibus monachorum, qui nominis sui ethymologiam haec fugiendo sectari debent. Decimas quoque aiebant a sanctis patribus, qui organa erant Spiritus sancti, quorumque statuta transgredi sacrilegium est committere, in quattuor portiones distributas, unam scilicet episcopo, alteram presbytero, tertiam hospitibus ad illam ecclesiam uenientibus seu uiduis uel pauperibus aliunde uictum non habentibus, quartam restorationi ecclesiae. Et quia in hoc computo personam monachi, qui terras suas possidet, unde per se et pecora sua laborando uiuat, non reperiebant, idcirco haec ueluti aliorum ius iniuste sibi usurpare detrectabant. Ecce milites Christi spretis huius saeculi diuitiis cunctisque redditibus, quae se nequaquam sine scrupulo conscientiae suae possidere posse sciebant, uoluntariam pro paupere Christo pauper tatem subeuntes coeperunt inter se tractare, quo ingenio quoue artificio seu quo exercitio in hac uita se hospitesque, diuites et pauperes superuenientes, quos ut Christum suscipere regula praecipit, sustentarent.“²⁸

V úryvku je zpočátku zmíněno, že cisterciáci neshledali v dílech sv. Benedikta žádné zmínky o vlastnictví kostelů, zdobnosti oltářů či konání obětí. Neshledali taktéž, že by vlastnil rolníky a přijímal desátky. Také v dílech nebylo nic o ženách, které by vstupovaly na pozemek kláštera. Na to Konrád z Eberbachu uvádí, že se cisterciáci rozhodli vzdát světských majetků a aktivit, které by mohly narušit jejich duchovní závazky, podobně jako sv. Benedikt. Cisterciácký postoj byl tedy podpořen vírou, že by se měli odcizit světským úkonům a žít v souladu s etymologií svého jména, což naznačuje, že by měli být oddaní duchovnímu životu a nikoli materiálnímu bohatství. Dále úryvek diskutuje o desátcích, které by podle jejich přesvědčení měly být rozdělovány na čtyři části: jedna pro biskupa, druhá pro kněze, třetí pro hosty a chudé (vdovy), a čtvrtá na obnovu kostela.²⁹ Cisterciácký ideál také zdůrazňuje, že vlastnictví pozemků, z nichž by žili a hospodařili, je považován za nespravedlivé uzurpování práv jiných lidí. Tím, že se vzdávají veškerého materiálního bohatství a příjmů, si uvědomovali, že takové vlastnictví by bylo v rozporu s jejich svědomím a duchovním posláním. Úryvek

²⁷ Jejich rané kostely postrádaly sochařskou výzdobu. Tuto strohost v architektuře lze v nejjistší podobě vidět ve Fontenay, dceřiné fundaci Clairvaux, která byla postavena v letech 1139–1147 pod přímým vlivem Bernarda z Clairvaux, jejíž prosté průčelí, strohé arkády a holé hlavice jsou vizuálním protikladem bohaté figurální řezby velkých clunijských kostelů. LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 160.

²⁸ CONRADUS and GRIESSER, Bruno (ed.). *Exordium magnum Cisterciense, sive, Narratio de initio Cisterciensis Ordinis*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnhout: Brepols, 1997. s. 42.

²⁹ Důležité hlavně z hlediska toho, jak to vlastně nikdy nebylo dodržováno, přestože ještě Konrád z Eberbachu se toho dovolává jako odkazu svatých otců, porušení jejichž zásad je svatokrádež.

odráží hluboké přesvědčení cisterciáků o hodnotě chudoby a o tom, jak ji praktikovat, aby mohli žít v souladu s Kristovým učením – cisterciáci jakožto Kristovy vojáci, kteří dobrovolně přijímají chudobu pro chudého Krista. Ke konci úryvku je poukázáno na zaměření pozornosti cisterciáků na to, jakým způsobem mohou zajistit obživu pro sebe i pro hosty (bohaté i chudé), kteří přicházejí, a jakým způsobem mohou plnit svou povinnost přijímat Krista. Tento způsob života je pro ně nejen duchovní cestou, ale také praktickým vyjádřením jejich víry a závazku ke komunitě.

Největším rysem nového ideálu bylo zřeknutí se všeho, co by mohlo mnichy zapojit do záležitostí vnějšího světa. Cisterciácké kláštery byly zakládány s ohledem na zachování odloučenosti a přísné uzavřenosti. Místa, která přijímali, se zpravidla nacházela na opuštěné a neobdělávané půdě, pokud možno vzdálené od obydlených sídel. To nejenže napomáhalo vděčnosti od budoucích donátorů, ale byla to také politika, která se rozhodujícím způsobem podílela na formování cisterciáckých opatství.³⁰ Kromě toho, že si cisterciáci vybírali odlehle oblasti, kde se usadili, přijali radikálnější politiku a odmítli obvyklé zdroje klášterních příjmů (poddanské dávky a příjmy z kostelů), alespoň pro začátek.³¹ Od těchto rysů se rané cisterciácké kláštery v Čechách dost odchylovaly, což bude diskutováno v dalších kapitolách. Uvádím krátký úryvek z *Exordia magna*:

„Quia etiam beatum patrem suum Benedictum, cuius instituta per omnia sectari cupiebant, non in ciuitatibus aut in castellis uel in uillis, sed in locis a frequentia hominum semotis coenobia construxisse sancti uiri sciebant, idem se aemulari, promittebant.“³²

Ve volném překladu úryvek hovoří o přesvědčení svatých mužů (cisterciáků), že jejich blažený otec Benedikt, jehož nařízení chtěli ve všem dodržovat, zakládal kláštery nikoli ve městech, na hradech nebo ve vesnicích, ale na místech vzdálených od shromažďujících se lidí – následně si cisterciáci slíbili, že budou následovat Benediktův příklad.

2.2. Organizace cisterciáckých klášterů

Cisterciácký řád měl pevnou organizaci, jejímž centrem byl klášter v Cîteaux. Ten založil další čtyři dceřiné kláštery (La Ferté, Pontigny, Clairvaux a Morimond), z nichž každý dále zakládal nové. Byla dodržována přesná linie posloupnosti (filiální řada) – mateřský klášter měl právo dohledu nad svými dceřinými kláštery a účastnil se voleb jejich opatů. Vznikla

³⁰ Bohatí šlechtici v německých oblastech Svaté říše římské často darovali cisterciákům značné majetky a peníze, protože věděli, že tito mniši efektivně obdělají nevyužitou půdu. Sami by museli investovat víc – najímat lidi přes tzv. lokátory a osidlovat kraj, což bylo nákladnější než svěřit tuto práci cisterciákům. LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 161–162.

³¹ Tamtéž.

³² CONRADUS and GRIESSER, B. (ed.). *Exordium magnum Cisterciense, sive, Narratio de initio Cisterciensis Ordinis*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnhout: Brepols, 1997. s. 43.

genealogie klášterů, přičemž vše směřovalo zpět k původnímu klášteru. Generální opat řídil celý řád a v Cîteaux se konaly generální kapituly za přítomnosti opatů všech klášterů.³³

Řád se dělil do kongregací vedených generálním vikářem a vizitátorem, který dohlížel na chod kláštera. Jednotlivé kláštery měly status opatství nebo převorství. Menší domy spravoval převor-regens. Nové kláštery měly zpravidla opata a 12 mnichů, což symbolizovalo Krista a jeho učedníky. Opat bydlel odděleně a mohl přijímat návštěvy, ostatní žili v klauzuře, často doživotně.³⁴ V kláštorech působili mniši, kteří úzce spolupracovali s opatem a často ho doprovázeli i mimo klášter – například na diplomatických cestách (zejména od konce 12. století, kdy se cisterciáci začali zapojovat do politiky) nebo mu pomáhali s administrativními úkoly, včetně vizitací.

2.2.1. Vizitace a generální kapituly

Vizitace hrály klíčovou roli v organizaci cisterciáckého řádu. Byly vnitřním kontrolním mechanismem, jehož cílem bylo zajistit jednotu a dodržování pravidel a stanov. Ve 12. století se soustředily hlavně na přesné dodržování řádových předpisů, ale od 13. století začaly řešit i ekonomické a morální problémy klášterů. Vizitační systém vznikl, když se začaly zakládat nové filiace. Cisterciáci kladli důraz na vnitřní kontrolu skrze filiace, nikoli skrze biskupy, jak bylo běžné dříve. Pravidelná kontrola dceřiných klášterů otcem opatem byla nařízena již v první verzi *Carta Caritatis*. Zpočátku měly vizitace podobu přátelských návštěv, později se institucionalizovaly. Ve 12. století došlo k rozšíření vizitačních práv a stanovení pravidel – povinnosti vizitátora i navštíveného kláštera. Vizitátor měl zajistit pořádek, klid a morálku v klášteře, řešit stížnosti a provádět důkladná šetření. Prakticky probíhala vizitace během kapituly, kde se projednávaly chyby a přestupky. Následně vizitátor zapsal zjištěné nedostatky do protokolu, který poté opakovaně předčítali, aby si mniši své chyby připomínali a neopakovali je.³⁵ Podobný systém vizitací existoval i u rytířských řádů a v diecézích. Biskupové nebo jejich pověření vizitátoři navštěvovali děkanství a významné farnosti, kde prověřovali činnost farářů – zda plní své povinnosti, jak vedou věřící a jestli vůči nim nejsou stížnosti nebo pomluvy.

Generální kapituly byly zasedání všech opatů řádu, vznikly jako klíčový organizační prvek cisterciáckého hnutí. Společně s vizitacemi tvořily hlavní nástroje jednoty řádu. Měly legislativní, soudní i výkonnou pravomoc – staly se nejvyšší instancí *Ordo Cisterciensis*. První (neformální) zasedání se konala kolem let 1114–1115. Od roku 1106 se kapituly konaly

³³ BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 153.

³⁴ Tamtéž, s. 154–155.

³⁵ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století*, s. 41–45.

pravidelně v mateřském klášteře v Cîteaux na svátek Povýšení sv. Kříže (14. září). Původně trvaly jeden den, později až osm dní. S rostoucím počtem účastníků a agend se délka i obsah rozšiřovaly. Ve 12. a 13. století byla kapitulní síň nahrazena větší budovou s více než 300 sedadly. Teoreticky se účastnili všichni opati, ale z důvodu vzdáleností bylo v praxi zajištěno zastupování.³⁶ Účast byla povinná, „omluvenky“ se vyžadovaly – někdy byly však ignorovány. Nejstarší kapituly nejčastěji řešily: liturgii, pravomoci mnichů a kněží, předpisy pro řeholní život. Postupně se přidávaly i problémy jednotlivých klášterů a spory. Ve 14. století začaly dominovat otázky hospodářské a ekonomické – viz kapitola 3. Z každé kapituly byl pořizován stručný zápis – právně závazný. Kapituly přinášely vedlejší efekt – skvělou informovanost opatů o dění v Evropě. Cisterciáckí opati byli dobře informovaní o politice, ekonomice a církevních trendech. Přibližně po roce 1200 ve Francii působili i mimo řád – u dvorů nebo v církevní hierarchii.³⁷

2.2.2. Život v klášteře

Základní jednotku cisterciáckého kláštera tvořil konvent, složený z řeholních/chórových mnichů, kteří se zavazovali k životu podle tří základních slibů – slibu čistoty, chudoby a poslušnosti.³⁸ Hlavním posláním konventu byla chórová modlitba³⁹ jako forma liturgické služby Bohu, doplněná prací duchovní i manuální povahy, vykonávanou v rámci klášterního života.⁴⁰

Vrcholným představeným konventu byl opat, jehož úkolem bylo zabezpečit dodržování řádových pravidel a reprezentovat klášter navenek. Opat byl zpravidla volen členy konventu z vlastních řad, avšak v případech, kdy se mezi nimi nenacházel vhodný kandidát, bylo možné obrátit se na jiný cisterciácký klášter s žádostí o řeholníka způsobilého k této funkci. Opat měl v rámci klášterní struktury mimořádné postavení – jeho rozhodnutí byla závazná pro celý konvent a jeho autorita měla, jak duchovní, tak administrativní rozměr. Z důvodu organizačního i symbolického odstupu obýval vlastní dům oddělený od společných prostor mnišské komunity. Opati matčinych klášterů nesli navíc odpovědnost za dohled nad kláštery dceřinými, na jejichž řádný provoz dohlíželi v rámci cisterciáckého systému filiace. Druhou nejvýznamnější funkcí

³⁶ Českým klášterům byla povolena účast jednou za tři roky až od 15. století. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. I., *Fundace 12. století*, s. 45–48.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ „Mniši skládali kromě obvyklých tří slibů i slib věrnosti místu (*stabilitas loci*).“ BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 155.

³⁹ Chórová modlitba je společná veřejná modlitba řeholníků, která tvoří jádro jejich služby Bohu a jejich účasti na životě Církve. Sv. Benedikt ji označuje jako *opus Dei* – dílo Boží, protože se koná pro Boha a kvůli Bohu, a má přednost před veškerou jinou činností. Nejvznešenějším projevem této služby je liturgie, konkrétně mše svatá a denní modlitba církve (*officium*), ve které se recitují žalmy a další biblické či tradiční církevní texty. Chórová modlitba je závazná pro všechny, kdo ji konají na základě řeholních slibů, bez ohledu na svěcení. Je v ní vyjádřeno spojení nebe a země ve chvále Boha. Cisterciácký klášter Vyšší Brod. *Liturgie hodin (oficium): Důležitost chórové modlitby*. [klastervyssibrod.cz](https://www.klastervyssibrod.cz/Mnissky-zivot/Liturgie-hodin-officium) [online]. Dostupné z: <https://www.klastervyssibrod.cz/Mnissky-zivot/Liturgie-hodin-officium>

⁴⁰ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Život v cisterciáckém klášteře. In: HOUŠKOVÁ, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, s. 15.

v klášteře byl převor, který zastupoval opata a zajišťoval každodenní chod konventu, jak v oblasti liturgické, tak hospodářsko-správní. Ekonomickou správu kláštera vedli úředníci jako cellerarius (hospodář) a bursarius (pokladník), kteří byli odpovědní za zásobování a hospodářský provoz. Právě tyto funkce umožňovaly působit i mimo klášter, díky čemuž patřili – hned po opatech a převorech – k nejlépe informovaným o dění ve světě. Duchovní a formativní složku života zajišťovali další důstojníci – novicmistr, jenž vedl formaci kandidátů; zpovědník, odpovědný za zpovědní službu; a kantor, který měl na starosti hudební složku liturgie.⁴¹ Funkce, se kterými se můžeme dále setkat byl (ošetřovatel) infirmarius (ošetřovatel) nebo portarius (vrátný). Komunita kláštera se dělila na chórové mnichy (duchovní) a konvrše (laici). Samotný pojem konvrš pochází z latinského *frater conversus* (obrácený bratr). Konvrši sice skládali mnišské sliby, ale jejich postavení bylo odlišné od plnoprávných mnichů. Obecně se účastnili alespoň jedné mše denně, i když v některých klášterech se zapojovali do liturgie hodin častěji. Kláštery byly různě samostatné a lišily se podle tří stupňů přísnosti: běžná, střední a přísná observance.⁴²

2.2.3. Cisterciácký oděv

Řádový oděv cisterciáků tvoří bílý hábit doplněný černým škapulířem, převázaný černým látkovým nebo koženým opaskem shodné barvy. Podle vnitřních zvyklostí jednotlivých klášterů může být hábit opatřen kapucí, případně bez ní. Kněží (tzv. chóroví mniši) nosili k chórovým modlitbám bílý plášť s kapucí. Řádoví členové, kteří složili slavné sliby, oblékali kukuli (cuculla), zatímco opati nosili černý mozet, v dřívější době též camauro (čepici). Původní hábity byly zhotovovány z nebarvené surové vlny šedavého, respektive bělavého odstínu, což vedlo k označení cisterciáků jako „šedí či bílí mniši“. K chórové liturgii se užívaly pláště ze stejného materiálu. Konvrši nosili bílý hábit s kapucí, přičemž jejich škapulíř byl zpravidla tmavě šedý nebo tmavohnědý a přepásaný červeným koženým opaskem. U noviců se ustálila praxe nosit k bílému hábitu i bílý škapulíř, dále pak kapuci a plášť.⁴³

2.2.4. Noviciát a odmítání oblátů

Vstup do kláštera podléhal přísnému zkušebnímu období, tzv. noviciátu, během něhož měl kandidát možnost osvojit si zásady řeholního života a ověřit pevnost svého povolání. Teprve po jeho absolvování a následném složení řádových slibů se mohl stát plnoprávným členem konventu. Kandidát na vstup do kláštera musel být starší 18 let, zdravý a duchovně zralý

⁴¹ CHARVÁTOVÁ, in: HOUŠKOVÁ, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, s. 15.

⁴² BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 155.

⁴³ Tamtéž, s. 153.

– v některých zemích ve 13. století byl tento věk snížen na 15 let.⁴⁴ Po kandidatuře (6 měsíců až rok) žil v klášteře a seznamoval se s jeho životem. Pak následoval obřad přijetí a volba řeholního jména. Noviciát trval 1 až 2 roky a kladl důraz na modlitbu a duchovní růst. Novic mohl složit časné a poté věčné sliby, které potvrzoval celý konvent. Pokud jej nepřijal, mohl sliby opakovat až třikrát.⁴⁵ Stejná vášeň pro odloučení od světského světa a strach z přijetí vnějších závazků vedly cisterciáky k tomu, že se odpoutali od mnišské tradice minulosti a paradoxně i od samotné benediktinské řehole tím, že odmítli přijímat obláty (děti)⁴⁶. V klášteře v Cîteaux nebyli žádní chlapci a formální školní vzdělání bylo, alespoň před inovacemi ve 13. století, jen málo zajištěno. Jedním z důvodů odmítání dětí bylo přesvědčení, že výuka gramatiky a svobodných umění nebezpečně odvádí pozornost od vlastního úkolu mnicha. Cisterciácký klášter byl místem, kde se muži učili dovednostem duchovního života.⁴⁷

2.2.5. Chóroví mniši versus konvrši

Zatímco mniši tvořili vyšší, plně profesní složku klášterní komunity (vázaní plným mnišským slibem), konvrši zastávali nižší právní postavení a jejich role se odvíjela primárně od potřeby manuální práce. Konvršů většinou bývalo víc než řádných chórových mnichů. Jejich právní a duchovní status byl omezený – přijímali pouze nižší svěcení, čímž se jejich začlenění do liturgického života výrazně lišilo od mnichů. Tato hierarchická diferenciacie v rámci klášterní struktury reflektovala dobové sociální uspořádání středověké společnosti, nikoliv ideál rovnosti, jak jej hlásalo křesťanství. Chóroví mniši byli zavázáni k přísnému chórovému režimu – pravidelným liturgickým modlitbám (hodinám), které určovaly denní i noční rytmus. Aby byli schopni se včas dostavit do klášterního kostela, nesměli se při pracovních činnostech vzdalovat od kláštera. Naproti tomu konvrši byli z chórových povinností zcela vyňati – existují však výjimky, které jsou zmíněny níže. Jejich úkolem bylo zajištění hospodářského provozu kláštera, vedení grangií⁴⁸ a fyzická práce. Existují zmínky o svolávání konvršů k modlitbám, které naznačují, že v některých klášterech od nich bylo vyžadováno alespoň přerušování práce v době jednotlivých liturgických hodin nebo recitace zjednodušené formy modlitby.

⁴⁴ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století*, s. 33–34.

⁴⁵ BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 156.

⁴⁶ V pramenech se v tomto ohledu objevuje určitá nejasnost – někdy popisují obyvatele kláštera s chováním připomínajícím dítě, aniž by uváděly jeho věk. To naznačuje, že zásada nepřijímat obláty mohla být v praxi místy opomíjena nebo nedodržována důsledně.

⁴⁷ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 165–166.

⁴⁸ Hospodářské dvory mimo klášter, kde vykonávali zemědělské, lesní nebo řemeslné práce. Grangie byly často vzdálené a v jejich čele stál zpravidla konvrš. V pozdějších stoletích jejich počet klesl, protože lidé odcházeli hledat práci do měst. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 156.

2.3. Funkce konvršů

Záměrem prvních cisterciáků bylo, aby se komunita živila prací vlastními rukou, jak to doporučoval sv. Benedikt. Manuální práce předepsaná řeholí tak opět získala své místo v rozvrhu mnichů. Nicméně nechtěli, aby mniši byli jen zbožnými zemědělskými dělníky. Liturgicky zůstávali u benediktinské tradice. I když upustili od mnoha clunyjských obřadů a příkras v liturgii, stále se zpívalo božské *oficium*, včetně *oficia* zemřelých, které se zpívalo ve všední dny – denně se sloužily mše a bylo třeba si udělat čas na soukromé rozjímání a studium. Pracovní síly na částečný úvazek, z nichž většina nebyla zvyklá na fyzickou náročnost zemědělské práce, však nestačily na obdělávání půdy ani na péči o dobytek v jakékoli vzdálenosti od kláštera. Aby se tento požadavek splnil, bylo již v rané fázi rozhodnuto, že řád bude přijímat laické bratry neboli konvrše a zaměstnávat místní námezdní pracovní síly.⁴⁹ Tento fakt lze opět spatřit v úryvku kapitoly z *Exordia magna*:

„Tumque habito inter se consilio diffinierunt se conuersos laicos licentia episcopi sui suscepturos eosque in uita et in morte excepto monachatu ut semetipsos tractaturos et homines mercennarios, quia sine istorum adminiculo non intelligebant se plenarie die noctuque praecepta regulae posse seruare, suscepturos quoque terras ab habitatione hominum remotas, prata et siluas aquasque ad facienda molendina, ad proprios tantum usus, et ad piscationem, equos etiam pecoraque diuersa necessitatibus hominum utilia. Et cum alicubi curtes ad agriculturas exercendas instituissent, decreuerunt, ut praedicti fratres laici domos illas regerent, non monachi, quorum habitatio secundum regulam debet esse in claustrum.“⁵⁰

Cisterciáci svolali radu, na které se usnesli, že s povolením svého biskupa budou přijímat obrácené laiky. Těmto lidem, ačkoli se nestanou mnichy, chtěli poskytovat stejné zacházení jako sobě samým, a to jak za života, tak po smrti, protože si uvědomovali, že bez jejich pomoci by nebylo možné důsledně dodržovat řádové předpisy ve dne i v noci. Laici by dostávali k užívání odlehlé pozemky – louky, lesy, vodní plochy pro rybolov a mlýny, vše určené výhradně pro potřeby komunity. Měli by k dispozici také koně a různé hospodářské zvířectvo sloužící k praktickému užítku. V místech, kde byly zřízeny velkostatky, se cisterciáci rozhodli, že jejich správu povedou právě tito laičtí bratři, nikoli mniši, protože podle řádových pravidel měli mniši trvale pobývat v klášteře.

Laičtí bratři se vyskytovali i v jiných klášterních institucích 11. století. Konvrš byl laický bratr, který přijal mnišský život jako dospělý a byl obvykle negramotný. Byl mnichem v tom smyslu, že složil mnišské sliby a nosil hábit, ale žil odděleně od chórových mnichů – tím bylo zdůrazněno jeho nižší postavení. Ačkoli se účastnil některých chórových obřadů, na jejich

⁴⁹ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 165–166.

⁵⁰ CONRADUS and GRIESSER, B. (ed.). *Exordium magnum Cisterciense, sive, Narratio de initio Cisterciensis Ordinis*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnhout: Brepols, 1997. s. 43.

zpěvu se nepodílel. Zabýval se především manuální prací, sloužil komunitě jako oráč, pastýř, tesař nebo kovář.⁵¹ Rekrutovalo se převážně z řad rolníků a konvrši poskytovali klášteru stálou zemědělskou pracovní sílu, čímž chórovým mnichům ponechávali potřebný volný čas pro liturgickou a soukromou modlitbu a četbu. Se získáváním statků a vzdálenějších usedlostí se pro konvrše stalo nepraktickým, aby je obdělávali při každodenním cestování tam a zpět. Řád proto postupně vytvořil systém velkostatků, kde mohli bratři konvrši pobývat, zatímco byli zaměstnáni na pozemcích. Pokud to bylo možné, vraceli se do opatství o nedělích a na velké svátky. Mniši často přespávali v klášterním dormitoriu, ale není jasné, zda denně, nebo jen občas. Pravděpodobně to záviselo na vzdálenosti grangie či jiného pracoviště od kláštera – čím dál, tím spíš přespávali přímo na místě. Někteří z těch, kteří se stali laickými bratry se mohli stát chórovými mnichy, aby získali pravidelnou stravu a oblečení.⁵²

Toto posvěcení manuální práce nabízelo asketický ideál, který byl na dosah. Těžká práce byla obětí přijatelnou pro Boha. Zde musím opět uvést ukázkou z kapitoly z *Exordia magna*:

„Conuersus quidam in una grangiarum Claraeualis bubulci gerebat officium, homo purus ac magnae simplicitatis, qui omnia, quae sibi a magistris suis fuissent iniuncta, promptus ac deuotus exsequatur et intuitu retributionis diuinae cottidianos labores patientissime tolerabat. Hic quadam uice uidit in somnis iuxta se Dominum lesum Christum iucundo nimium spectaculo illa sua dulcissima manu tenentem aculeum atque ex alia parte temonis boues secum minantem. Cumque euigilasset et piissimi collaboratoris sui mansuetudinem, benignitatem dulcedinemque mente reuolueret, exarsit subito in praecordiis eius ignis uehementis desiderii ipsum suspirantis, ipsum facie ad faciem uidere cupientis, quem in beata uisione tarn socialem collaboratorem habere meruerat. Cumque dissolui uehementer cuperet et cum Christo esse, pius Dominus, qui cum mitibus ambulat et cuius sermocinatio cum simplicibus est, desiderium pauperis sui nequaquam differre uoluit, sed mox isdem frater aegritudine correptus lecto decubuit et die septimo laborem et dolorem cum morte finiuit uitamque perpetuam cum requie sempiterna, quae est Christus Dominus, feliciter apprehendit.“⁵³

V jedné z grangií kláštera Clairvaux pracoval prostý a oddaný konvrš, který jako pastevec krav plnil své každodenní úkoly s trpělivostí a vírou v Boží spravedlnost. Jednou se mu ve snu zjevil Ježíš Kristus, jak po jeho boku oře s voly, což v něm probudilo hluboký duchovní zážitek. Když si ve snu uvědomil Kristovu laskavost, zaplavil jeho srdce silný plamen touhy po setkání s Kristem tváří v tvář. Tato touha ho zcela pohltila a milosrdný Bůh, který se sklání k prostým a pokorným, neodálil její naplnění. Krátce poté muž onemocněl, ulehl na lůžko a sedmý den zemřel. Věřilo se, že svou smrtí dosáhl vytouženého cíle – věčného života

⁵¹ Ve většině cisterciáckých opatství tvořili konvrši větší část komunity. LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 165–166.

⁵² LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 165–166.

⁵³ CONRADUS and GRIESSER, B. (ed.). *Exordium magnum Cisterciense, sive, Narratio de initio Cisterciensis Ordinis*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnhout: Brepols, 1997. s. 263-264.

v Kristově přítomnosti a pravého odpočinku. Tento příběh strukturou připomíná klasická cisterciácká exempla (např. Heriberta z Clairvaux či Caesaria z Heisterbachu). Právě z těchto stylizovaných vyprávění často čerpáme poznatky o každodenním životě v kláštorech – např. o bydlení konvršů či jejich kontaktu s komunitou.

2.4. Liturgie hodin

Každodenní život mnichů v klášteře měl pevný řád, který se přizpůsoboval ročním obdobím – v letních měsících stávali cisterciáci o něco dříve než v měsících zimních. Denní režim cisterciáků (chórových mnichů) začínal již před druhou hodinou ranní a byl přísně rozvržen. Noc byla zahájena vigiliemi (noční bdění), po nichž následovalo sedm dalších liturgických hodin, mezi nimiž byl vyhrazen čas na práci, studium a odpočinek. Modlitby se opakovaly v pravidelných intervalech během dne – laudy, primy, tercie, sexty, nony, nešpory a kompletář.⁵⁴ Pracovní doba mnichů byla rozčleněna do několika úseků, aby mohla být střídána s liturgickými úkony. Na rozdíl od konvršů, jejichž pracovní zátěž byla převážně fyzická, mniši se vedle zemědělství věnovali i intelektuální činnosti, jako bylo opisování a iluminace rukopisů či teologická práce.⁵⁵

Odpočinek byl rozdělen na denní siestu a noční spánek ve společném dormitáři, neboť individuální cely nebyly u cisterciáků běžné. Strava byla jednoduchá, s důrazem na střídmost – převládaly obilniny, luštěniny, zelenina a mléčné výrobky – maso, kromě rybiho, bylo zakázáno. Jídlo se v létě podávalo dvakrát denně, v zimě pouze jednou.⁵⁶ Mlčení bylo vůbec nejdůležitější součástí mnišského života – po večerní modlitbě nastávalo tzv. *silencium*, úplné ticho až do rána. Běžná komunikace probíhala pomocí znakové řeči a mluvení bylo povoleno jen ve vyhrazených prostorách.⁵⁷

Život cisterciáků byl výrazem hlubokého asketismu – charakterizován neustálou modlitbou, tvrdou prací, minimem spánku a přísnou sebekázní. Klášterní ideál se opíral o naprosté zřeknutí se osobního vlastnictví, pohodlí a soukromí. Řehole, původně označení pro regulační normy řádového života, se v tomto kontextu stala synonymem pro život plný odříkání a duchovní oběti.

⁵⁴ CHARVÁTOVÁ, in: HOUŠKOVÁ, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, s. 16–17.

⁵⁵ CHARVÁTOVÁ, K. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století*, s. 40–41.

⁵⁶ CHARVÁTOVÁ, in: HOUŠKOVÁ, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, s. 16–17.

⁵⁷ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století*, s. 40.

3. PROMĚNY CISTERCIÁCKÉHO ŘÁDU BĚHEM 13. STOLETÍ V EVROPĚ

Řád, který vznikl z protestu proti mnišskému bohatství (benediktinů) a postavil do popředí svého programu apoštolskou chudobu, si paradoxně na konci 12. století vydobyl nezáviděníhodnou pověst „chamtivého a hrabivého řádu“. Co ale stálo za nesympatickým obrazem cisterciáků?

Dále se na přelomu 12. a 13. století v Evropě začaly formovat první univerzity, které zásadně ovlivnily intelektuální a náboženský život středověké společnosti. Kláštery, které byly po staletí centry vzdělanosti, se musely přizpůsobit novým podmínkám a navázat vztah s těmito novými institucemi. Druhá část kapitoly se zaměřuje na interakci mezi řádem a univerzitami, především v období 13. století, přičemž analyzuje, jak univerzity ovlivnily klášterní kulturu a jak mniši přispěli k rozvoji univerzitního vzdělávání.

3.1. Proměna řádu týkající se hospodářské organizace

Hospodářská organizace, kterou cisterciáci vytvořili, byla jednou z nejlepších organizací té doby. Vyžadovala, aby mniši přímo využívali pozemky svých klášterů. Veškerá cisterciácká půda byla v jistém smyslu panskou půdou. Půdu obdělávali konvrši pomáhající mnichům, kteří trávili na polích jen část dne podle liturgie hodin. Pozemky vzdálené od hlavního areálu opatství byly spravovány jako samostatné hospodářské jednotky zvané grangie, kde pracovali převážně konvrši a sezónní dělníci.⁵⁸ Grangie bylo často neosídlené území, které až později ve 14. století začalo být obydlováno. Paradoxně ve snaze dosáhnout svého cíle se z počátku často řád projevoval bezohledně vůči zájmům nižších tříd. Tam, kde poddaní neměli využití, někdy řád zničil stávající vesnice, aby uvolnil místo pro své statky.⁵⁹

O skvělých hospodářských schopnostech cisterciáků svědčí také doklady o tom, že cisterciáci z Clairvaux vybudovali koncem 12. století první trvalý zavlažovací systém. V kraji Lazio ve střední Itálii se specializovali na nákladný proces chovu koní. V Anglii cisterciáci převzali ústřední roli v produkci vlny, a to nejen chovem ovcí na vlastních pozemcích, ale také prodejem vlny z chovů na pozemcích mimo klášter. Jak píše Little: „Cisterciáci si často na tak nákladné aktivity půjčovali peníze od křesťanských i židovských lichvářů.“⁶⁰

Od založení řádu existovaly aspekty cisterciáckého fenoménu, které vzbuzovaly obavy mezi některými světskými duchovními a laiky. Snaha o nezávislost měla podobu neutuchající

⁵⁸ LITTLE, Lester K. *Religious poverty and the profit economy in medieval Europe*. Cornell paperbacks. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1978. s. 93–96.

⁵⁹ Vyšetřování cisterciáckých osad na severu Anglie potvrdilo obvinění satirika Waltera Mapa z 12. století: „ničí vesnice a kostely a pohání chudé lidi ze země“. LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

⁶⁰ LITTLE, *Religious poverty and the profit economy in medieval Europe*, s. 93–96.

snahy o papežská privilegia, která osvobozovala řádová opatství od biskupského dohledu a dalších povinností a odpovědností. Na konci 12. století se cisterciácká řád považoval za vysoce privilegovaný. „Pokud bychom se zaměřili na dochované archivy rukopisů kteréhokoli cisterciáckého opatství, zjistili bychom, že obsahují neúměrné množství dokumentů obsahujících udělení výjimky a potvrzení privilegií.“⁶¹

Jako příklad lze uvést osvobození od povinnosti účastnit se diecézních synodů⁶², které učinil v roce 1132 papež Innocenc II. – osvobození se stalo zdrojem rostoucích třenic s biskupy, když zanedlouho poté cisterciáci upustili od některých svých původních zásad a začali získávat například farní kostely. Dalším privilegiem bylo osvobození od placení desátků z pozemků přidělených řádu. Desátky zajišťovaly dotování farních kostelů a byly určeny k podpoře pastorače. Osvobození nebylo u biskupů nikdy oblíbené a četná finanční imunita, kterou řád požíval, přitahovala pochopitelnou nevraživost těch členů kléru a laiků, kteří museli nést břemena, kterým se cisterciáctí mniši dokázali vyhnout. V *Exordiu magno* některé kapitoly neustále zdůrazňují dvě klíčové myšlenky: cisterciáci jsou považováni za přirozené pokračování clunyjského mnišství a jejich vznik a rozvoj byl podporován řadou významných biskupů a dalších vysokých církevních představitelů. Tato zdůraznění byla odpovědí na kritiku – že se cisterciáci snaží prosazovat vlastní politiku a usilovat o moc. Dalším důvodem nedůvěry byla skutečnost, že získání a úspěšná správa velkostatků učinila řád mimořádně bohatým – v návaznosti na tuto skutečnost se „o cisterciácích začalo hovořit jako o nových Židech Evropy.“⁶³

V průběhu 12. století byl ideál sám postupně narušován, protože se rané cisterciácké obřady ukázaly jako neslučitelné s procesem expanze po Evropě – „vazby s panovníky, papežstvím, církví a laiky rozšířily expanzi řádu po celém západním křesťanském světě a podpořily jeho samotné přežití“.⁶⁴ Ještě za života Bernarda z Clairvaux bylo často nutné udělat kompromis ohledně „ekonomické čistoty“ – odmítnutí panských příjmů a výhradní spoléhání se na mnišskou práci.⁶⁵ Tato interakce se společností však může být vnímána i jako naplňování, nikoliv opuštění původních ideálů řádu – cisterciáci se od počátku zabývali okolním světem. Vlastně jejich zapojení do společnosti bylo zásadní pro řádové chápání boží lásky, jak uvádí *Charta Charitatis* – cisterciáci měli povinnost reformovat svět mimo klášter a měli zodpovědnost za duchovní blaho druhých.

⁶¹ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

⁶² Shromáždění vybraných církevních správců (zpravidla vikářů a také dalších vybraných kněží) a také představitelů řádů, které v diecézi sídlí. Shromáždění předsedal biskup a řešily se vesměs praktické otázky, ať už ekonomické, administrativní, nebo nějaké místní problémy a neshody.

⁶³ BURTON and KERR, *The Cistercians in the Middle Ages*, s. 189–194.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

Velká část tlaku na změnu vycházela z potřeb efektivní správy nemovitostí. Dílčí beneficence⁶⁶ vedla k nemovitostem, z nichž některé byly příliš vzdálené od kláštera, než aby je bylo možné efektivně využívat. Řešením problému byl nejprve prodej těchto nemovitostí nebo jejich výměna za jiné pozemky blíže domovskému klášteru. Odtud byl zřejmý krok ke konsolidaci panství nákupem pozemků, které byly vhodně situovány. Generální kapitula proti tomu od roku 1180 opakovaně vydávala zákony, ale bezvýsledně.

Jako příklad nám může sloužit situace v Clairvaux, kde nastala etapa dobovačného podnikání s příchodem opata Guye (Wido v latinské jazyce) v roce 1193, který značně rozšířil majetek opatství v jižní části Champagne nákupem pozemků, panství, mlýnů a nevolníků. Konrád z Eberbachu ve své knize *Exordium magnum* zmiňuje Widovu pozemskou šetřivost jako jeho slabinu:

„Cum audisset aliquando uir Domini quendam de filiis suis spiritalibus, uirum bonum et religiosum, missum ab eo in Normanniam desperata ibidem aegritudine laborantem, decreuit mittere et reducere eum ad se, ut deuotus frater in nidulo suo moreretur et desiderata sibi sepultura non priuaretur. Verumtamen unus de fratribus eius carnalibus nomine Wido nitebatur huic obuiare consilio, quia, cum esset unus ex prouisoribus Claraeuallis, intendebat, ut credo, parcere sumptui et labori. Qui cum pertinaciter huiusmodi persuasioni insisteret, dixit ad eum beatus Bernardus: Numquid maior cura est tibi de pecunia uel iumentis quam de fratribus tuis? Quia ergo non uis, ut fratres nostri nobiscum requiescant in ualle ista, nec tu ipse requiesces in ea. Et factum est ita. Nam isdem Wido, quamquam alias uir bonus et religiosus esset, tamen, ut sermo sancti impleretur, non est consummatus in Claraualle, sed apud Pontiniacum praeuentus aegritudine lecto decubuit ibique disponente Domino terminum uitae et locum sepulturae accepit.“⁶⁷

Konrád používá citaci přímo Bernarda z Clairvaux, který opatu vyčítal jeho přílišnou starost o statky a dobytek nežli o jeho bratry cisterciáky. Text popisuje situaci, kdy svatý Bernard z Clairvaux zjistí, že jeden z jeho duchovních synů trpí v Normandii a rozhodne se ho přivést zpět, aby mohl zemřít v klášteře. Bratr Guy (Wido), který chtěl ušetřit náklady kláštera, se ale postavil proti Bernardově plánu. Načež mu Bernard řekl, že za tato slova ani on nebude pohřben s jeho bratry. Nakonec Guy, ačkoli byl duchovní člověk, onemocněl a zemřel, pohřben byl v následně v klášteře Pontigny – Bernardova slova se tedy naplnila. Tuto pasáž je třeba chápat především jako zdůraznění svatosti Bernarda, který nejenže Guye (Wida) pokáral za jeho „zradu“ a faktickou sabotáž jeho příkazu, ale také předpověděl, že Wido zemře mimo Clairvaux. Tato předpověď se naplnila, což potvrzuje Bernardovu pověst svatého muže s prorockým darem.

⁶⁶ Beneficence (z latiny *beneficere* – činit dobro) znamená dobročinnost, konání dobra či konání dobrých skutků.

⁶⁷ CONRADUS and GRIESSER, B. (ed.). *Exordium magnum Cisterciense, sive, Narratio de initio Cisterciensis Ordinis*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnhout: Brepols, 1997. s. 80-81.

Ekonomické tlaky donutily řád, aby k poutu vzájemné lásky, které lze nalézt v listině s názvem *Charta Charitatis*, přidali peněžní rozměr. Kromě každoročních výdajů na stravování generální kapituly byly kladeny další nároky na zdroje mateřského opatství. Mezi časté výdaje patřily: „platby za soudní spory, platby za potvrzování privilegií, pravidelné dotace vybírané řádovým klášterům osobou s patronátním právem, papežem nebo vládcem pro účely křížáckých výprav“⁶⁸. Dobrovolné almužny, které přinášeli opatové účastníci se generální kapituly, nestačily splnit požadavky, které byly o to naléhavější v důsledku inflačních trendů ve 13. století. V roce 1250 uvalila generální kapitula na všechny opatství povinnou daň, aby uhradila nahromaděné dluhy – tato forma daně se odváděla v pravidelných intervalech. Za tímto účelem byly posuzovány příjmy každého opatství a opat každé filiace byl odpovědný za příspěvky svých dceřiných klášterů – opati, kteří nesplnili tento požadavek byli neprodleně suspendováni.

Proměny cisterciáckého řádu ve 13. století se tak „ve zdrojích svých příjmů, obchodních metodách a ekonomických postojích“⁶⁹ daly srovnávat se staršími benediktiny – se kterými při založení řádu v roce 1098 výrazně nesouhlasili. Jediný rozdíl byl v tom, že měli vždy u bratrů laiků mobilní pracovní sílu, což byl důležitý faktor jejich ekonomického úspěchu – tento jev zanikl již ve 14. století.

3.2. Proměna řádu týká se interakce s univerzitní půdou

Na konci 12. století byla klášterní vzdělanost již dobře etablovaná. Kláštery hrály klíčovou roli při formování intelektuálního programu nových škol, které se později staly univerzitami. Klášterní mistři inspirovali sekulární učence svými metodami, jako byly „ranní rozvrhy výuky, křížové chodby jako studijní prostory a cirkulace knih“⁷⁰. Na druhé straně univerzity rozšiřovaly intelektuální obzory mnichů a připravovaly je na účast v duchovní kultuře církve. Vztah mezi kláštery a univerzitami byl zpočátku charakterizován vzájemnou inspirací, ale také napětím. Sekulární mistři často zpochybňovali klášterní konvence, zatímco mniši se snažili sladit své tradiční asketické hodnoty s novými intelektuálními podněty.

Původním posláním kláštera Cîteaux bylo připomenout lidem prvotní dodržování řehole, v níž základní úkoly mnicha spočívaly v liturgické modlitbě, fyzické práci a studiu Bible. Mezi mnišským a světským životem se měla vytvořit nová „propast“. Byl to ideál, který

⁶⁸ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

⁶⁹ Albigenská křížová výprava byla pro cisterciáky klíčovou událostí, kde cisterciáčtí opati působili jako duchovní doprovod křížáků. V cisterciáckých pramenech však křížové výpravy do Svaté země nejsou tolik zdůrazňovány, pravděpodobně kvůli finančním nákladům, které představovaly. Na rozdíl od toho dominikánské sbírky z 13. století, jako „*Vitae fratrum*“ a „*Compilatio singularis exemplorum*“, vyzdvihují ideál křížáctví, protože raní dominikáni tímto způsobem budovali své kariéry a získávali slávu. U cisterciáků je takových zmínek mnohem méně, kromě křížové výpravy proti Albigenským. Tamtéž.

⁷⁰ CLARK, James G. *Monks and the Universities, c. 1200–1500*. In: BEACH, Alison I. and Isabelle COCHELIN (ed.). *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. s. 1074–1092.

akceptoval učení ve smyslu svatého Benedikta – studium asketické teologie, která měla poskytnout látku k rozjímání. Fascinace, kterou řád v počátečním vývoji působil na akademický intelekt, spočívala v odříkání. Ve 13. století však přijetí univerzitních mistrů, jako byl například Štěpán z Lexingtonu, do řad mnichů přineslo zmírnění tohoto raného ideálu. Cisterciáci se tak zvláštním paradoxem stali prvními mnichy, kteří pro své členy zřídili koleje na univerzitách.

Již Bernard z Clairvaux navštěvoval školy a snažil se obrátit společnost k víře, což se z počátku ne vždy dařilo. Tuto problematiku zachycuje jedna z kapitol v knize *Exordium magnum* od Konráda z Eberbachu:

„Quadam praeterea uice, cum uir Domini Bernardus causa exigente Parisius adisset, rogatu clericorum ingressus est de more scolas eorum. Quibus ostendens formam uerae philosophiae monebat eos attentius de mundi contemptu et subeunda pro Christo Domino uoluntaria paupertate. Explicito uero sermone, cum nemo ex eis conuerteretur, tristis egressus est, eo quod praeter uotum et praeter solitum id ei accidisset. Veniensque ad domum cuiusdam archidiaconi, qui eum ad hospitium suum traxerat, secessit in oratorium ibidem constitutum. Cumque coepisset orare in spiritu uehementi, ualidissima compunctione totus in lacrimas resolutus est, ita ut gemitus et singultus, quos cohibere non poterat, foris audiri contingeret. Quo comperto praefatus archidiaconus a sociis eius inquirere coepit, quaenam esset tanti causa maeroris. Respondens autem unus ex eis, uir religiosus, quondam abbas Fusniaci nomine Renaldus, qui secretorum famuli Dei magis conscius erat et cuius etiam relatu ista cognouimus, dixit ad eum: Homo iste mirabilis, totus igne caritatis accensus et totus in Deo absorptus, nil aliud in mundo desiderat nisi tantummodo, ut ualeat errantes ad uiam ueritatis reducere et eorum animas Christo acquirere. Et quia modo uerbum uitae seminauit in scolis et de conuersione clericorum fructum uerbi sui non recepit, Deum sibi putat iratum, cuius hodie in sua praedicatione non persensit respectum. Hinc ista procella gemituum, hinc effusio lacrimarum. Proinde nunc certissime spero, quod hodiernam sterilitatem crastinae sationis ubertas grandi fenore compensabit. Mane itaque facto, cum scolas repetisset praedicator egregius, ad nutum Domini nauem cogitationis duxit in altum et sacrae doctrinae retia laxauit in capturam.⁷¹ Finito uero sermone plurimi ex eisdem clericis per manum illius se Domino reddiderunt. Quos ille protinus de mundi periculo tanquam de marinis fluctibus extractos et uehiculis conductis impositos in saluatorium Claraeuallis inferre non distulit. Tandem egressus de ciuitate cum comitatu suo usque ad uillam sancti Dionysii uenit ibique pemoctauit. Summa uero mane, cum eum recto itinere profecturum fratres illius existimarent, dixit: Redeundum est nobis omnimodis Parisius, quia sunt ibi adhuc aliqui ex nostris, quos etiam oportet nos inde adducere et iungere huic ouili dominico, ut fiat unus grex et unus pastor. Cum ergo coepissent introire in ciuitatem, uidit a longe tres clericos in occursum eius uenientes dixitque ad socios suos: Expediuit nos Dominus iamque in uiam nostram proficiscemur. En isti sunt clerici, propter quos uenimus. Illi uero accedentes, cum eum adesse cognoscerent, gauisi sunt gaudio magno et dixerunt: O quam desideratus aduenis, beatissime pater, quia propositum nostrum erat adire te et uix so putabamus abeuntem consequi posse. Qui respondens ait ad illos: Et ego noueram, dilectissimi, propterea festinabam cum panibus occurrere fugientibus uobis. Grdiamur itaque simul, eroque per gratiam Dei ductor itineris uestri. Adiuncti

⁷¹ Ve středověkém klerikálním a mnišském prostředí jsou takové nepřímé parafráze Bible hodně časté, byla to součást strategie psaní.

ergo ceteris supra memoratis secuti sunt hominem sanctum adhaesi rentes ei et sub disciplina magisterii eius spiritalem militiam exercentes cunctis diebus uitae suae.⁷²

Text popisuje příběh Bernarda z Clairvaux, jakožto kazatele, který se snažil obrátit duchovní a kleriky na cestu pravé víry a filozofie, když byl pozván do jedné ze škol v Paříži. Bernard, plný lásky k Bohu a oddán své misii, čelil zklamání, když jeho kázání zpočátku neneslo očekávané ovoce – klerici nereagovali na jeho výzvy k obrácení a dobrovolné chudobě. Tento neúspěch ho hluboce zasáhl, což se projevovalo výčitkami, protože se domníval, že ho Bůh kvůli tomu zavrhl. Nicméně, následující den se situace změnila. Bernard se navrátil do školy a jeho kázání tentokrát přineslo úspěch – většina duchovních se obrátila k Bohu a následovala jeho vedení. Text dále popisuje jeho pokračující úsilí o duchovní obnovu, včetně setkání s dalšími duchovními, kteří se k němu připojují a pod jeho vedením se věnují duchovnímu boji a službě. Text následně zdůrazňuje jeho vytrvalost, víru a oddanost – i přes počáteční neúspěchy Bernard pokračoval ve své misii, a nakonec dosáhl významného duchovního úspěchu.⁷³

3.2.1. Založení Bernardinské koleje v Paříži

Zdá se, že autorem „zesvětštění“ řádu a provázání ho s univerzitním půdou 13. století byl Evrard, opat z Clairvaux, kterého jsem zmiňovala již v první kapitole. Zformuloval projekt, podle něhož měla být v domě, který opatství získalo v Paříži, zřízena malá komunita studentských mnichů s rektorem a dvěma konvrši – zemřel však v roce 1238 a plán se nepodařilo uskutečnit. Jeho realizace ve větším měřítku a v trvalé podobě připadla Štěpánovi z Lexingtonu, oxfordskému studentovi a opatovi Clairvaux. Štěpán byl podle záznamů znepokojen nízkým stavem teologického vzdělání v opatstvích, které během svých vizitací navštívil. Právě to ho přimělo k tomu, aby pokračoval v Evrardových plánech. „V roce 1245 získal pro svůj projekt souhlas generální kapituly, vyhlásil výzvu k získání dotací a získal pozemek v oblasti zvané Chardonnet.“⁷⁴ Zde nechal postavit nové budovy pro klášterní kolej – Bernardinskou kolej. Budova, která byla určena pro mnichy navštěvující teologickou fakultu, zůstala pod jurisdikcí opata z Clairvaux. V roce 1250 se již v nových prostorách zabydleli mniši a o šest let později nastoupil první cisterciák jako mistr a začal zde vyučovat.

⁷² CONRADUS and GRIESSER, B. (ed.). *Exordium magnum Cisterciense, sive, Narratio de initio Cisterciensis Ordinis*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnhout: Brepols, 1997. s. 84–85.

⁷³ Podobné příběhy je vždy třeba číst s vědomím toho, že stylizovány po vzoru nějakého příběhu z Bible. Vrcholně středověký klerik nebo řeholník veskrze přemýšlel tak, že když má něco paralelu v Bibli, je to doklad pravdivosti, a obráceně, tím, že se něco vztáhne k biblické paralele, byť třeba ne doslovně, ale pro středověkého čtenáře srozumitelně, se tomu dodává na váze.

⁷⁴ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

„Kolej měla být vrcholem plánu na vytvoření organizovaného systému studia cisterciáckého řádu po vzoru dominikánů.“⁷⁵ Generální kapitula, která pařížský studijní budovu povolila, také nařídila, aby každé opatství mělo školu (místo pro teologické studium) – alespoň jedno opatství v každé církevní provincii. Tento převrat v cisterciácké politice způsobila malá skupina univerzitních vzdělavců, kterým se podařilo prosadit své plány u papežského dvora. Snaha přeměnit cisterciáky ve studentský řád vyvolala odpor konzervativnějších opatů, kteří měli pocit, že tyto změny zrazují zásady zakladatelů. Na některých místech Štěpánova žádost o finanční prostředky narazila – „mniši opouštěli klauzurní cvičení, která se nejvíce hodí k jejich povolání, a věnovali se studiu literatury“⁷⁶. Kritičtí opati nechtěli na podporu koleje odvádět finance. Opat Štěpán z Lexingtonu byl po vlně kritiky sesazen. Přesto jeho kolej nadále vzkvétala a v roce 1287 generální kapitula nařídila, aby každé opatství, které má alespoň dvacet mnichů, udržovalo jednoho z nich na univerzitě.⁷⁷ Cisterciáci zakládali koleje v různých univerzitních městech v celé Evropě, jako je Paříž, Toulouse, Montpellier a Oxford.⁷⁸ „Cisterciáci byli jedním z prvních řádů, které systematicky podporovaly vzdělávání svých členů na univerzitách.“⁷⁹ Benediktini a další řády následovali jejich příkladu a zakládali vlastní koleje v evropských městech, jako byly Montpellier, Salamanka a Oxford.⁸⁰

3.2.2. Mniši a univerzitní vzdělání

Univerzity se staly centry pokročilého studia a kněžského vzdělávání, což přitahovalo mnichy, kteří chtěli rozšířit své znalosti. Tam, kde byla silná teologie, měli mniši větší slovo. Ale nešlo jen o teologické fakulty, ale i o fakulty právnické a otázku světského a církevního práva. Konkrétně Paříž – kromě klíčové role teologie tam vzkvétalo církevní právo a světské právo se tam neuchytilo. Pařížská univerzita oficiálně vznikla dekretem francouzského krále Filipa II. Augusta v roce 1200 (předtím fakticky fungovala jako sdružení klášterních škol, ale oficiálně neměla status univerzity), a název „consultissima decretorum facultas“ byl pro fakultu kanonického práva přijat ve 20. letech 13. století, poté, co Honorius III. zakázal v Paříži studovat Římské právo (1219). Církevní právo se tam rozvíjelo už předtím, a je otázka, jestli zákaz římského práva dominanci církevního práva v Paříži podpořil, nebo přibrzdil.⁸¹ Oproti tomu stála italská Bologna, nejstarší evropská univerzita, kde se už od jejího založení studovalo

⁷⁵ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ V roce 1288 byl nápomocný opat z Alcobaça při lobování za zřízení univerzity v Lisabonu, která byla založena o dva roky později. BURTON and KERR, *The Cistercians in the Middle Ages*, s. 189–194.

⁷⁹ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

⁸⁰ CLARK, in: BEACH and COCHELIN, eds. *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West*, s. 1074–1092.

⁸¹ BRUNDAGE, James A. The Teaching and Study of Canon Law in the Law Schools. In: HARTMANN, Wilfried and PENNINGTON, Kenneth (eds.). *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234*. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. s. 98–120.

a zkoumalo římské právo a tamní vzdělanci měli zásadní vliv na světské zákoníky napříč Evropou. Montpellier jako univerzitní centrum Provence a Okcitanie se zase proslavil fakultou lékařství. Tzn. nešlo jen o teologii vs. právo, ale celkově o víc teologický vs. víc světský (ve smyslu pěstování světských věd) charakter univerzity.⁸²

Univerzitní vzdělávání mělo hluboký dopad na klášterní kulturu. Papežské reformy, jako například dekrety Benedikta XII., vyžadovaly, aby kláštery zajistily vzdělání svých členů v základních vědách, jako byla gramatika, logika a filozofie – pod vlivem univerzitního trivía: gramatika, rétorika, logika. „To vedlo k vytvoření nových učebních osnov a k rozšíření klášterních knihoven o univerzitní učebnice.“⁸³ Mniši, kteří studovali na univerzitách, často přinášeli nové myšlenky zpět do svých komunit. Clark tvrdí, že: „Jejich vzdělání mělo vliv na klášterní správu, intelektuální život, a dokonce i na reformní hnutí.“⁸⁴ Mniši se na univerzitách zaměřovali především na teologii a kanonické právo, což byly disciplíny, které měly přímý dopad na jejich klášterní život. Přestože jen menšina mnichů dokončila vysokoškolské vzdělání, jejich přítomnost na univerzitách přispěla k rozvoji scholastického myšlení a k posílení intelektuálního profilu klášterů. Univerzitní vzdělávání také ovlivnilo klášterní knihovny, které začaly přejímat scholastické metody organizace a katalogizace knih. Mniši, kteří studovali na univerzitách, si často vytvářeli vlastní knihovny, což bylo dříve v klášterním prostředí neobvyklé.⁸⁵

Vstup do nového scholastického světa představoval jeden z mnoha důsledků proměny raných cisterciáckých ideálů, k níž došlo v reakci na proměňující se sociální, ekonomické, politické a duchovní podmínky.⁸⁶ Cisterciáci na akademický svět příliš nezapůsobili. Přesto si díky síle své organizace a své duchovní soudržnosti zachoval řád ve většině svých kolejí vysoké standardy a po většinu 13. století nadále přitahoval obdiv. Do zakládání univerzitních kolejí se často angažovala i vládnoucí třída a o dobré pověsti řádu svědčí i přízeň reformujících papežů. Před koncem 13. století se ztratilo mnoho z toho, co bylo pro cisterciácké ideály charakteristické. „Vznikala nová evropská inteligence, která hledala naplnění svých ideálů v jiných formách náboženského života.“⁸⁷

⁸² CLARK, in: BEACH and COCHELIN, eds. *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West*, s. 1074–1092.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Například benediktini z Bursfeldu a cisterciáci z Melku hráli klíčovou roli v šíření humanistických idejí ve střední Evropě. Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ LAWRENCE, *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, s. 175–179.

⁸⁷ Tamtéž.

4. CISTERCIÁCI NA ÚZEMÍ ČECH A MORAVY: ZALOŽENÍ KLÁŠTERA VYŠŠÍ BROD

Cisterciáci, kteří přišli do českých zemí na počátku 12. století, se stali klíčovými hráči v oblasti duchovního, kulturního a hospodářského rozvoje. Jejich přítomnost byla nejen projevem náboženské oddanosti, ale také významným faktorem v procesu kolonizace a osídlování dosud neosídlených oblastí.

Tato kapitola se zaměřuje na klíčové momenty, které vedly k založení kláštera ve Vyšším Brodě a jak cisterciáci ovlivnili hospodářský a kulturní rozvoj českých zemí. Přibližuje ekonomické aspekty jejich činnosti – jak kláštery fungovaly jako centra vzdělanosti a inovace. Kapitola tak nejenže osvětlí historické události spojené se vznikem kláštera ve Vyšším Brodě, ale také přiblíží širší kontext cisterciáckého řádu v českých zemích a jeho trvalý odkaz na středověké dějiny. Cisterciáci, se svým důrazem na jednoduchost, pracovitost a duchovní život, zanechali nezaměnitelnou stopu, která formovala nejen náboženskou krajinu, ale i hospodářské a kulturní struktury českých zemí.

4.1. Příchod cisterciáků do Čech a na Moravu

Cisterciácký řád se v českých zemích usadil na počátku 40. let 12. století. Hlavní zásluhu na tom měl pravděpodobně olomoucký biskup Jindřich Zdík, který během svých cest přišel s cisterciáky do styku a navázal i osobní kontakt s Bernardem z Clairvaux. První a významnou fundací se stal klášter v Sedlci u Kutné Hory (založený roku 1142) – jednalo se o fundaci šlechtickou.⁸⁸ Zakladatelem kláštera byl pravděpodobně tehdejší magnát Miroslav, o kterém i v současnosti není téměř nic známo. Určitou účast na založení měl mít i kníže Vladislav a již zmíněný olomoucký biskup Jindřich Zdík. Mateřským klášterem se stal klášter ve Waldassenu, ze kterého právě v roce 1142 do Čech dorazila nová mnišská komunita a založila v Sedlci nový konvent.⁸⁹ Následně byly založeny dvě panovnické fundace v Plasích (1144) a v Pomuku (1145). Všechny tyto kláštery byly osazeny německými mnichy – konkrétně z Waldassenu, Langheimu a Ebrachu. Poté vznikly další dva kláštery: Hradiště nad Jizerou (pravděpodobně v roce 1177) a Osek (pravděpodobně v roce 1198).⁹⁰ Ve 13. století přibýly slavné jihočeské kláštery ve Vyšším Brodě (1259) a ve Zlaté Koruně (1263) – oba osazeny rakouskými mnichy z Wilheringu a Heiligenkreuzu. Cisterciáci se ve 13. století usazovali také na Moravě – vznikly kláštery na Velehradě, ve Žďáru nad Sázavou a ve Vizovicích. Kromě velkých opatství řád

⁸⁸ BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 177–178.

⁸⁹ VLČEK, Pavel; SOMMER, Petr a Dušan FOLTÝN. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1998. s. 328.

⁹⁰ BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 177–178.

zakládal i větší počet menších klášterů a proboštství jak v Čechách, tak na Moravě.⁹¹ V počátcích hrála hlavní roli při jejich fundaci šlechta, ale ve 13. století převzali tuto úlohu čeští panovníci – tím sledovali nejen náboženské cíle, ale i ekonomické a politické – např. kolonizaci a rozvoj dosud neosídlených území.⁹² Z hlediska filiace náležely všechny kláštery k morimondské větvi cisterciáckého řádu. Zatímco v Čechách vznikaly cisterciácké kláštery už ve 12. století, na Moravu přišel řád až na počátku 13. století.⁹³

Cisterciácké kláštery se v českých zemích nenacházely na zcela odlehlých místech, jak tomu bylo u raných cisterciáků, v Čechách jim byla darována již osídlená území s poddanými – raní cisterciáci často získávali pozemky v neosídlených oblastech a počítalo se s tím, že je budou kolonizovat a zúrodňovat. Cisterciáci se na našem území vyznačovali svou hospodářskou činností a stavební činností.⁹⁴ Zakládali pole, vinice, mlýny a rybníky, hráli významnou roli v zemědělském rozvoji a byli mistry v oblasti vodního stavitelství. Jejich kláštery byly centry inovace, vzdělanosti a často i písemnictví. Architektonicky přinesli do českých zemí styl prosté, ale monumentální raně gotické architektury – patrný v klášterních kostelech.⁹⁵

Vrchol rozkvětu cisterciáckého řádu v Čechách nastal ve 13. století, kdy bylo založeno nejvíce konventů. Ve 14. století se ale začala projevovat určitá stagnace, řád se potýkal s úpadkem ideálů, přílišným bohatstvím a závislostí na mecenáších. Situace se dramaticky zhoršila v době husitských válek, kdy byly mnohé cisterciácké kláštery napadeny, vypáleny nebo zcela zanikly. Mnoho mnichů bylo zabito nebo odešlo, a řád jako celek již nikdy nedosáhl své původní síly. Navzdory tomu některé kláštery přežily a byly v dalších staletích obnoveny. Jejich kulturní, duchovní a hospodářský odkaz ale zůstává jedním z klíčových pilířů středověkých dějin českých zemí.⁹⁶

4.2. Ekonomika českých cisterciáckých opatství

Ačkoliv cisterciácký ekonomický model nebyl nikde uplatňován v plné podobě, je možné pozorovat zásadní rozdíl mezi hospodářským pojetím západoevropských (zejména francouzských) klášterů, které se řádovým normám přibližovaly více, a realitou cisterciáckého hospodaření ve střední Evropě. Zatímco západoevropské kláštery se v počátcích řádu snažily

⁹¹ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Cisterciácký řád ve středověkých Čechách. Příchod, struktura, některé aspekty vývoje. In: DOBOSZ, J. (ed.). *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009. s. 221.

⁹² Tamtéž, s. 221.

⁹³ Na Moravě byl počet mužských i ženských klášterů vyrovnán. Na rozdíl od Čech, kde ženské kláštery hrály významnější roli. Tamtéž, s. 220.

⁹⁴ BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 178.

⁹⁵ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Ekonomika cisterciáckých klášterů. 12.–14. století. In: DERWICH, M. *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*. Wrocław: Larhcor, 2013, s. 324.

⁹⁶ CHARVÁTOVÁ, in: DOBOSZ, *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów*, s. 233–235.

dodržovat ideál soběstačného hospodaření – ve středoevropském prostředí se cisterciáci od počátku orientovali na rentové hospodaření, které bylo v přímém rozporu s původními ideály řádu.⁹⁷

Už při fundacích prvních českých cisterciáckých klášterů tvořily klášterní majetek především poddanské vesnice. Kromě nich získávaly kláštery také usedlosti, dvory, desátky různého charakteru, podíly na mlýnech a někdy i poddané osoby – což bylo na území Čech dost typické. Podobná situace pokračovala i ve 13. století, kdy kláštery opět získávaly hlavně vesnice. V některých případech se však strategie fundátorů mírně změnila – jako například při fundaci Zlaté Koruny. Přemysl Otakar II. zde klášteru věnoval rozsáhlé lesní území v jižních Čechách. Tento dar měl politický rozměr – panovník si jeho prostřednictvím chtěl udržet kontrolu nad oblastí a zamezit jejímu ovládnutí šlechtou – Rožmberky. Pozdější fundace, jako Zbraslav a Skalice (na přelomu 13. a 14. století), už měly obtíže se získáváním uceleného pozemkového majetku.⁹⁸

Vedle rentového hospodářství existovalo i hospodaření vlastní (režijní). Kláštery si od počátku zakládaly hospodářské dvory, které provozovaly ve vlastní správě – částečně tak naplňovaly řádové ideály o grangích. Ne všechny dvory však lze považovat za skutečné grangie – ty se od běžných dvorů lišily samostatnou polohou, rozsáhlostí, specifickým názvem a často i stavební podobou.⁹⁹ Režijní dvory v Čechách měly převážně agrární charakter – chov dobytka nebyl tak významný jako v západní Evropě.¹⁰⁰

4.3. Založení kláštera Vyšší Brod

První doložená zmínka o záměru založit cisterciácký klášter ve Vyšším Brodě¹⁰¹ pochází z roku 1258. Zmiňuje rozhodnutí generální kapituly v Cîteaux o prověření místa, kde chtěl Vok I. z Rožmberka klášter založit.¹⁰² Vok I. z Rožmberka byl jeden z nejvýznamnějších šlechticů Českého království a důvěrník krále Přemysla II. Otakara. Během své kariéry zastával řadu významných funkcí – stal se doživotním maršálkem, správcem Horních Rakous a posléze i zemským hejtmanem ve Štýrsku. Vok pocházel z mocného rodu Vítkovců, který se významně podílel na kolonizaci jižních Čech. Sám Vok nechal vybudovat hrad Rožmberk a plánovitě kultivoval oblast horního Povltaví.¹⁰³

⁹⁷ CHARVÁTOVÁ, in: DERWICH, *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, s. 315–316.

⁹⁸ Tamtéž, s. 318–319.

⁹⁹ Přestože přímé důkazy o využití konvršské pracovní síly máme jen nepřímé, lze předpokládat, že kláštery založené do poloviny 13. století grangie skutečně vlastnily. Ekonomika tehdejších klášterů tak byla kombinací rentového a režijního hospodářství. Tamtéž, s. 322.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 322–323.

¹⁰¹ Latinsky nazývaný *Alto vadum* a německy *Hohenfurt*. (KAINDL, D. *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*. Libice nad Cidlinou: Gloriet, 2008. s. 10).

¹⁰² VLČEK, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 688.

¹⁰³ CHARVÁTOVÁ, K. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*. II, Kláštery založené ve 13. a 14. století. Praha: Karolinum, 2002. s. 9.

Samotné založení kláštera dokládá zakládací listina pražského biskupa Jana III. z Dražic, který tímto nový klášter posvětil. Listina byla sepsána 1. června roku 1259 a dokládá Vokovu fundaci. V roce 1261 vznikla další listina, kde je potvrzen záměr klášter vybudovat. Téhož roku započaly nejnnutnější stavební práce.¹⁰⁴ Volba řádu cisterciáků byla patrně ovlivněna Vokovou manželkou Hedvikou ze šlechtického rodu Schauenbergů, jehož rodovým klášterem byl cisterciácký Wilhering – mateřský klášter nového opatství. Přesné datum příchodu mnichů z Wilheringu není známo, ale pravděpodobně k němu došlo již během roku 1259.¹⁰⁵

Vyšší Brod, ležící na důležité obchodní stezce mezi Čechami a Lincem, se stal přirozeným místem propojujícím české a rakouské državy rodu Rožmberků.¹⁰⁶ Právě zde Vok založil cisterciácký klášter jako projev zbožnosti – podle pozdější raně novověké legendy jako poděkování za zázračnou záchranu z vod Vltavy. Kromě náboženského rozměru měla fundace i pragmatický cíl – upevnit postavení rodu v dosud málo osídlené oblasti. Klášter vznikl asi hodinu cesty od hradu Rožmberk, v místě chráněném před záplavami, poblíž již existující osady Vyšší Brod, jejíž název klášter převzal.¹⁰⁷

Počáteční majetek kláštera tvořily rozptýlené vesnice v jižních Čechách, Horním Rakousku a ve Slezsku, výnosy z kostelů, podíly na desátcích, a především rozlehlý Klášterní les. Donace nebyla příliš ekonomicky výhodná – statky byly rozptýlené a okolní krajina zatím neosídlená. Klášter byl založen v rámci širší kolonizační strategie Vítkovců, ale samotné místo nebylo tehdy schopné klášter uživit, proto byl příjem zajištěn z jiných, již osídlených oblastí, například v okolí budoucích Českých Budějovic.¹⁰⁸ Klášter tak nemohl tvořit základ budoucí kolonizační expanze, jak by se od cisterciácké fundace očekávalo.¹⁰⁹ Jak jsem již psala výše o úplně prvních kláštřech cisterciáků v českých zemích – vznikaly často blízko prosperujících měst (typicky klášter Sedlec) – a Vyšší Brod se v tomto vymykal. Jeho poloha v krajině se víc blížila „kolonizačnímu“ vzorci známému třeba ze severoněmeckých oblastí nebo z některých oblastí ve Francii. Nešlo ale zcela úplně o tento vzorec, přeci jen se v okolí nacházelo dost vesnic a statků. Klášter byl vybudován v lesní pustině, a tak nejprve musel být vykloučován les, poté postaveny základní dřevěné budovy. Podle tradice stála první sakrální stavba na místě

¹⁰⁴ KUBÍKOVÁ, Anna. Rožmberkové a vyšebrodský klášter. In: CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter, 28.-29.9.1998*. Praha: Unicornis, 2000. s. 161.

¹⁰⁵ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 11.

¹⁰⁶ S tímto souvisí válka mezi Přemyslem Otakarem II. a Bélou IV. se vedla o kontrolu nad Rakousy a Štýrskem. Budínský mír sice dočasně potvrdil Přemyslovy zisky, ale zůstal křehký kvůli přetrvávajícím nárokům na Štýrsko a Korutany. Klíčovým prvkem pro upevnění těchto nároků byla pevná kontrola hornorakouských držav v okolí Lince, kterou zajišťoval Přemyslův spojenc.

¹⁰⁷ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 10–11.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 11–12.

¹⁰⁹ ČECHURA, Jaroslav. Počátky vyšebrodského kláštera. In: *Jihočeský sborník historický*. L/1, 1981, s. 4–16.

dnešní hřbitovní kaple sv. Anny. Její zasvěcení a posvěcení biskupem Janem III. roku 1259 zřejmě uzavírá první etapu dějin vyšehradského opatství.¹¹⁰

4.4. Důvody Rožmberků k založení kláštera

Založení vyšebrodského kláštera Vokem I. z Rožmberka je třeba chápat v kontextu narůstajícího napětí mezi mocným rodem Vítkovců a českou královskou mocí, zejména za vlády Přemysla Otakara II. Tento konflikt měl počátky již v 50. letech 13. století, kdy král zakládal konkurenční instituce – cisterciácký klášter Zlatá Koruna a královské město České Budějovice – v těsné blízkosti rozvíjejícího se rožmberského panství.¹¹¹ Zakládání klášterů bylo prestižní záležitostí, na kterou dosáhly jen nejmocnější rody. V případě šlechty šlo často o napodobování královské moci, protože fundace kláštera umožňovala šlechtici vyrovnat se panovníkovi.¹¹² Kláštery byly úzce svázány se svými zakladateli prostřednictvím tzv. zakladatelských práv, která jim umožňovala významně zasahovat do vnitřních záležitostí kláštera – například jmenovat opaty nebo ovlivňovat hospodářská a politická rozhodnutí. Na oplátku měli zakladatelé povinnost klášter chránit a podporovat v těžkých dobách.¹¹³

Klášter ve Vyšším Brodě měl od počátku sloužit spíše jako správní a duchovní centrum rozvíjejícího se rožmberského dominia než jako nástroj kolonizace. Zároveň byl zamýšlen jako rodová nekropole – místo posledního odpočinku rodu Rožmberků. Tento šlechtický rod s červenou pětilistou růží ve znaku sehrál klíčovou roli v dějinách jižních Čech a často soupeřil svou mocí s královskou autoritou.¹¹⁴ Původ rožmberského rodu lze rozdělit do dvou tradic: rod Ursinů a legenda o „Dělení růže“¹¹⁵. Tato legenda byla vytvořena v prostředí rodu Rožmberků a představuje jednu z nejstarších vizuálních prezentací rodové tradice v české šlechtě. Dominantní postavou je starý muž – Vítek I. z Prčice, praotec rodu – obklopený svými čtyřmi syny, z nichž každý drží erb své linie (Rožmberk, Hradec, Landštejn, Krumlov). Pátý syn, stojící stranou, je levobočkem se znakem černé růže.¹¹⁶ Zakladatelem rožmberské linie je poté syn Vítko I. z Prčice – Vítek III. mladší Blankenbergu.¹¹⁷ Jak uvádí Robert Šimůnek a Roman Lavička – inspirací mohly být i starší texty, například *Dalimilova kronika* nebo pozdější interpretace rožmberského archiváře Václava Březana, který počátek rodu zasazuje právě do

¹¹⁰ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 12–15.

¹¹¹ ŠINDELÁŘ, J. *Rožmberská hrobka: příběh hledání*. Mladá Vožice: Naše historie, 2022. s. 22.

¹¹² CHARVÁTOVÁ, in: DOBOSZ, *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów*, s. 222.

¹¹³ Tamtéž, s. 223.

¹¹⁴ ŠINDELÁŘ, *Rožmberská hrobka: příběh hledání*, s. 23–24.

¹¹⁵ ŠIMŮNEK, Robert a LAVIČKA, Roman. *Páni z Rožmberka 1250-1520: Jižní Čechy ve středověku: kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*. České Budějovice: Veduta, 2011. s. 16.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 17–18.

¹¹⁷ JUŘÍK, Pavel. *Encyklopedie šlechtických rodů*. Vydání druhé. Universum. Praha: Euromedia Group, 2021. s. 122.

italskému rodu Ursinů.¹¹⁸ Březan uvádí: „Předně o tom starožitně slavným a šlechtetně zachovalým rodu věděti sluší, že předek nejprvnější, kterýž do krajiny České ze Vlach přibral se, byl kníže Ursinus jménem Vítek,... , i jméno patronymicum [otcovské] jejich, ze od něho slouli páni Vítkovci.“¹¹⁹

Ve vrcholném období, zejména ve 14. a 16. století, Rožmberkové ovládali rozsáhlá území a jejich postavení v hierarchii české šlechty bylo zcela výjimečné. Zakladatel kláštera Vok I. z Rožmberka je nejstarším doloženým členem rodu, druhým významným fundátorem se stal jeho potomek Petr I. z Rožmberka. Ten jako vysoký zemský úředník a blízký spojenec krále Jana Lucemburského věnoval klášteru značné prostředky – vedle hospodářské podpory byl i mecenášem umění.¹²⁰

4.5. Legenda o založení kláštera Vyšší Brod

Zde uvádím interpretaci legendy z díla *Dějiny kláštera Vyšší Brod*, které sepsal katolický kněz a cisterciák Dominik Kaindl – v letech 1939 až 1945 byl zastupujícím opatem vyšebrodského kláštera. Jedna z lidových pověstí, kterou Kaindl našel¹²¹, poprvé zaznamenaná v rukopisu z 30. června 1629, vypráví o zázraku, který se měl odehrát na místě dnešního klášterního hřbitova, kde stojí kaple sv. Anny. Legenda vypráví, že na místě, kde stojí dnešní klášter, stála kaple, kde byl uctíván obraz Bolestné Matky Boží držící mrtvé tělo Ježíše Krista. Vok I. z Rožmberka, tehdejší zemský maršálek Království českého, se jednoho dne rozhodl, že se v kapli pomodlí. Musel však přebrodit rozvodněnou řeku Vltavu, čímž se dostal do vážného nebezpečí – uvízl i se svým koněm v řece. V krajní nouzi učinil slib, že pokud přežije, založí na místě kaple klášter. Zázrakem se dostal bezpečně na druhý břeh a ze vděčnosti skutečně založil cisterciácký klášter, který zasvětil Panně Marii a který dostal jméno Hohenfurt.¹²² Německý název Hohenfurt (doslova Vysoký Brod, tzn. přesný ekvivalent českého názvu) je starší. To hovoří pro variantu, že legenda pochází z raného novověku, kdy bylo v módě vymýšlet různé legendární etymologie místních názvů.

V některých dalších interpretacích se můžeme setkat s tvrzením, že Vok I. měl spatřit samotnou Pannu Marii, která ho slovně naváděla k záchraně z řeky. Přímo Panně Marii měl Vok I. slíbit výstavbu jí zasvěceného kláštera. Ačkoliv v historických pramenech žádný přímý odkaz na tuto legendu neexistuje, je možné, že jejím základem byla skutečná událost z roku 1257.

¹¹⁸ ŠIMŮNEK a LAVIČKA. *Páni z Rožmberka 1250-1520: Jižní Čechy ve středověku: kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, s. 17–18.

¹¹⁹ KUBÍKOVÁ, Anna. *Rožmberské kroniky: krátký summovní výtah od Václava Březana*. Komentovaná edice. České Budějovice: Veduta, 2005. s. 20.

¹²⁰ ŠINDELÁŘ, *Rožmberská hrobka: příběh hledání*, s. 23–24.

¹²¹ Zde přesně nevíme, zda Kaindl publikoval doslovný přepis, nebo jak moc volně text parafrázoval. Z počátku *Dějin kláštera Vyšší Brod* je však uvedeno, že dílo je z velké části opisem listin z vyšebrodského klášterního archivu.

¹²² KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 10–11.

Tedy se Vok I. z Rožmberka údajně ocitl v ohrožení života při útěku přes řeku Inn během bitvy u Mühldorfu, v níž vévoda Ludvík Bavorský porazil českého krále Přemysla Otakara II.¹²³ I zde se dost možná jednalo o pozdní, před-barokní legendu, ve středověku ještě neexistující.

¹²³ Název Hohenfurt, což v překladu znamená „vysoko položený brod“, je starší než samotný klášter. Ve stejné době již existovala stejnojmenná osada s farním kostelem, takže název nijak nesouvisí s výše zmíněnou legendou – případně jen do té míry, že na něj navázala. KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 10–11.

5. PŮSOBENÍ KLÁŠTERA VYŠŠÍ BROD POD ROŽMBERSKOU PATRONACÍ

Dějiny cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě jsou úzce spjaty s osudy jednoho z nejmocnějších šlechtických rodů českého středověku – Rožmberků. Od svého založení ve 13. století až do počátku 17. století byl klášter pod jejich patronací nejen náboženským centrem, ale i důležitým aktérem hospodářského, kulturního a politického života v regionu. Rožmberkové jej pojímali nejen jako duchovní instituci, ale i jako správní základnu svého panství a místo posledního odpočinku příslušníků rodu.

Tato kapitola sleduje postupný vývoj kláštera v období jeho rožmberské ochrany. Zaměřuje se na ekonomický model správy, hospodářské aktivity, stavební rozvoj i duchovní význam kláštera, a zároveň nastiňuje vztahy mezi jednotlivými opaty a Rožmberky. Ukazuje, jak se klášter v čase měnil – od počáteční expanze a růstu přes období krizí až po obnovu, která vrcholila v době vrcholné rožmberské moci. Období, kdy byl klášter pod rožmberskou patronací představuje jedinečný pohled do středověkého světa, v němž se náboženství, politika a hospodářství neoddělitelně prolínaly.

5.1. Cisterciáčtí opati a vybrané osobnosti Rožmberků

Vyšebrodský klášter byl založen ve druhé polovině 13. století v době, kdy se specifický ekonomický model cisterciáckého řádu již v Evropě vytrácel. V českém prostředí nebyl důraz na zásady cisterciácké ekonomiky nikdy důsledně uplatňován, a proto se ani vyšebrodský klášter od počátku neodlišoval (základem jeho hospodářství byly poddanské dávky a příjmy z kostelů) – byl tím často terčem kritiky při vizitacích z mateřského kláštera ve Wilheringu.¹²⁴

Prvním opatem kláštera se stal Ota I. roku 1259 – dříve sklepník (celerář)¹²⁵ ve Wilheringu. Téhož roku byly rovněž potvrzeny majetky, které klášteru daroval Vok I. z Rožmberka – jak píše Březan – Vok I. klášter „bohatě nadal“¹²⁶. Jelikož některé pozemky patřily i dalším členům rodu, museli s darem souhlasit, což učinili rovněž roku 1259.¹²⁷ Díky poloze kláštera na česko-rakouském pomezí probíhala hospodářská činnost v obou zemích a s tím souviselo i užívání obou měnových systémů, tedy rakouského denáru i českého groše.¹²⁸ Ota I. zůstal opatem pravděpodobně až do roku 1281. V závěti z roku 1262 odkázal Vok I. z Rožmberka klášteru další majetky a po své smrti byl pohřben v klášterní hrobce. Po něm převzal

¹²⁴ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 45.

¹²⁵ Celerář z latinského *cellarium* (sklep).

¹²⁶ KUBÍKOVÁ, *Rožmberské kroniky: krátký summovní výtah od Václava Březana*, s. 23.

¹²⁷ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 11–16.

¹²⁸ Ve 13. a na počátku 14. století převládal rakouský denárový systém, zatímco český groš se více prosadil až od poloviny 14. století. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 46.

roli jeho syn Jindřich I., který v dalších letech klášter podporoval a obohatil jej o nové dary – finanční podpora na dostavbu klášterních budov.¹²⁹ V 70. letech 13. století stále pokračovala snaha Přemysla Otakara II. o zmírnění expanze Vítkovců-Rožmberků, došlo například k dobytí Krumlova, vyvrcholením těchto panovnických záměrů byla bitva na Moravském poli, kde v roce 1278 Přemysl Otakar II. zemřel.¹³⁰ Klášter měl být po smrti Voka I. především správním a duchovním centrem nové rožmberské domény, nikoliv nástrojem kolonizace.¹³¹

Vedle rentových příjmů (poddanské dávky a příjmy z kostelů) klášter spravoval také režijní hospodářství, které zahrnovalo minimálně dvanáct dvorů. Hospodářství mělo smíšený agropastorální¹³² charakter s důrazem na chov dobytka, zejména v okolí Vyššího Brodu. Podle vizitací ze 14. století klášter choval značné množství skotu, koní, prasat a ovcí. Zpočátku se mohli na provozu dvorů podílet konvrši, ale už v polovině 14. století jich zůstávalo v klášteře jen minimum. Přesto klášter většinu svých dvorů i nadále provozoval ve vlastní režii. Kromě dvorů vlastnil vinice – vzhledem k nepříznivému klimatu v jižních Čechách je měl v Rakousku – dále mlýny a rybníky. Významným technickým dílem byl opatský kanál, přivádějící vodu z Menší Vltavice do kláštera. Tento kanál napájel klášterní mlýn, pivovar a později i pilu, a zřejmě vznikl kolem roku 1300. Klášter zajišťoval také řemeslnou výrobu – provozoval pekárny, mlékárny, šicí a obuvnické dílny, stejně jako základní kovodělná řemesla. Na rozdíl od jiných klášterů se však ve Vyšším Brodě nevyskytuje zpráva o těžbě kovů.¹³³

Roku 1281 se opatem stal Adam, dřívější převor kláštera. Klášter dále získával drobný majetek a dary od šlechty a významných osobností. Jindřich I., syn Voka I., se v roce 1302 se souhlasem krále Václava II. stal dědicem majetku pánů z Krumlova (z důvodu vymření rodu¹³⁴) a zároveň přesunul rodové sídlo z Rožmberka právě do Českého Krumlova. Spolu se svým bratrem Vítkem rozšířili majetek vyšebrodského kláštera. Jindřich I. z Rožmberka rozdělil svou donátorskou činnost mezi cisterciácký klášter ve Vyšším Brodě a premonstrátský klášter ve Schläglu v Horním Rakousku.¹³⁵

Roku 1286 nastoupil opat Ota II. Za jeho vlády byly klášterní statky dále rozšiřovány. Důležité bylo také zajištění odpustků pro návštěvníky kláštera, především kvůli finanční podpoře stavby nového klášterního kostela. Biskupové i král Václav II. udělovali odpustky těm,

¹²⁹ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 11–16.

¹³⁰ ŠIMŮNEK a LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250-1520: Jižní Čechy ve středověku: kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, s. 19.

¹³¹ ČECHURA, in: *Jihočeský sborník historický*, L/1, s. 4–16.

¹³² Termín pocházející z latinského *agropastoral*. Cisterciácký řád kombinoval zemědělství s chovem hospodářských zvířat (především ovcí) – a tedy jeho hospodářství mělo agropastorální charakter.

¹³³ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*, II, s. 46–49.

¹³⁴ ŠIMŮNEK a LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250-1520: Jižní Čechy ve středověku: kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, s. 19.

¹³⁵ KUBÍKOVÁ, in: CHARVÁTOVÁ, *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter, 28.-29.9.1998*, s. 162–163.

kteří přispívali na stavbu nebo vybavení chrámu. V roce 1309 byl Ota II. povolán zpět jako opat do Wilheringu, kde téhož roku zemřel. Na jeho místo přišel roku 1309 opat Štěpán, který patrně dokončil stavbu klášterního kostela a pokračoval v získávání statků – i on byl později povolán jako opat do Wilheringu. Následně se roku 1313 stal opatem Bartoloměj, o kterém zprávy hovoří kriticky – nedostatečně spravoval klášterní majetek, čímž způsobil dluhy. Po několika vizitacích, které odhalily špatný stav hospodaření, byl nucen část svých příjmů přenechat konventu.¹³⁶

Roku 1327 po něm nastoupil Tomáš I., který upevnil ekonomickou stabilitu kláštera. Za jeho působení došlo k systematickému zakládání anniversarií – pravidelných výročních mší spojených s příspěvky na chod kláštera. Významný byl také rozvoj špitální činnosti – Petr I. z Rožmberka roku 1347 daroval klášteru vesnici výměnou za zřízení špitálu.¹³⁷ Petr I. je často označován jako druhý zakladatel kláštera ve Vyšším Brodě – angažoval se snad ještě o něco více než Vok I. – jeho dědeček. Vyšebrodský klášter nezískal od Petra I. pouze nemovitosti, ale také devět deskových obrazů určených zřejmě pro hlavní oltář klášterního kostela a známých jako Vyšebrodský cyklus. O něm pojednává následující kapitola. S velkou pravděpodobností se donátorova podoba objevuje na obraze zobrazujícím *Narození Krista*.¹³⁸ Václav Březan ve svém rukopisu, zakončeném roku 1545, s názvem *Rožmberská kronika (Rosenbergische Chronik)*, uvádí, že Petr I. měl za svého života údajně inklinovat k mnišskému způsobu života: „Ten po učení a pobožnosti dychtiv, v věku mladosti obliboval sobě život duchovní, mnišský, pročež do kláštera svého vyšebrodského mezi bratří dav se, hábit [šat] jejich na se vzal a pod poslušenstvím převora toliko jako laicus za některý čas zůstával.“¹³⁹ Současní badatelé, ke kterým se přikláním, zastávají názor, že Březan vytvořil de facto legendu, která měla legitimizovat a reprezentovat moc Rožmberků, jakožto šlechtického rodu. Některá Březanova tvrzení se odklání od skutečnosti – Petr I. měl podle něho zastávat roli konvrše (laického bratra), což by se zde naprosto vylučovalo s jeho postavením. Dále Březan uvádí, že se Petr I. měl vzdát mnišského života na základě prosby jeho strýce Jindřicha I.: „Až strejcové jeho... o to se snažili, že kápi zlekv, vladařství domu svého ujal a se oženil.“¹⁴⁰ Petr I. se ujímal vlády v roce 1310, kdy právě jeho strýc umírá a ženil se až o šest let později. Šimůnek a Lavička tvrdí, že

¹³⁶ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 17–21

¹³⁷ Tamtéž, s. 22–24.

¹³⁸ KUBÍKOVÁ, in: CHARVÁTOVÁ, *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter, 28.-29.9.1998*, s. 163-164.

¹³⁹ KUBÍKOVÁ, *Rožmberské kroniky: krátký summovní výťah od Václava Březana*, s. 25.

¹⁴⁰ Tamtéž.

vyločit se dá i domněnka toho, že měl být Petr I. považován za anonymního autora *Dalimilovy kroniky*.¹⁴¹

Dále byl v roce 1351 zvolen opat Jindřich I., který dříve působil jako správce klášterních statků. Za jeho krátkého působení došlo k několika drobným právním a majetkovým změnám. Novým opatem se následně stal roku 1353 Albert. Jeho činnost se zaměřila na vyrovnání dluhů, které opět zůstaly po předchozím opatovi. V roce 1357 nastoupil Jindřich II. Pukasser, který klášter vedl do roku 1373. V tomto období se také konala řada vizitací z mateřského kláštera Wilhering, které měly zajistit kázeň a řád v komunitě. V roce 1373 opat Jindřich II. rezignoval. Ota III. od roku 1373 pokračoval v rozvoji klášterního majetku a podporoval liturgický život kláštera.¹⁴²

Roku 1380 byl zvolen opatem bratr Petr. Během jeho působení klášter dále upevňoval své hospodářské i duchovní postavení. Roku 1381 papež Urban VI. vyňal cisterciácké kláštery v Čechách (včetně Vyššího Brodu) z pravomoci pražského arcibiskupa, čímž zvýšil jejich samostatnost. Petr zemřel roku 1387.¹⁴³ Přestože měl klášter přízeň mecenášů, během vlády Jana Lucemburského upadl do ekonomické krize, která kulminovala v 50. letech 14. století. Situace se zlepšila za vlády Karla IV. a roku 1373 byl klášter bez dluhů. Nová krize však přišla po roce 1400. Další vladař z rodu Rožmberků, Jindřich III. z Rožmberka, zaměstnaný mocenskými a politickými intrikami, které ovládaly české území na přelomu 14. a 15. století, věnoval klášteru pravděpodobně jen nezbytně nutnou pozornost.¹⁴⁴

Roku 1387 nastoupil opat Ota IV. z Vyhnanic, který vedl klášter až do roku 1415. Jeho éra byla jednou z nejvýznamnějších v rané historii kláštera. Papež Bonifác IX. mu udělil právo nosit pontifikálie a udělovat slavnostní požehnání, vysvěcovat oltáře či kalichy a spravovat duchovní záležitosti kláštera i bez přítomnosti biskupa. Za jeho působení vznikl také nejstarší dochovaný urbář z roku 1400, který popisuje majetek kláštera, povinnosti poddaných a zaznamenává i výroční bohoslužby (anniversaria) a mnichy přidělené k jejich slavení. Klášter se v tomto období stal pevně zakořeněnou institucí v regionu – jak hospodářsky, tak i duchovně.¹⁴⁵ Ota IV. se také zasloužil tím, že rozšířil klášterní knihovnu, a tím podporoval vzdělávání – v tomto období se klášter orientoval více ku Praze a místní Karlově Univerzitě. Ve Vyšším Brodě tou dobou fungovalo řádové studium, které bylo určené pro řádové mnichy i konvrše. Protože byl Ota IV. rodilým Čechem, začala se při studiu využívat, kromě latiny

¹⁴¹ ŠIMŮNEK a LAVIČKA. *Páni z Rožmberka 1250-1520: Jižní Čechy ve středověku: kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, s. 21.

¹⁴² KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 25–30.

¹⁴³ Tamtéž, s. 30–31.

¹⁴⁴ KUBÍKOVÁ, in: CHARVÁTOVÁ, *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter, 28.-29.9.1998*, s. 164.

¹⁴⁵ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 31–33.

a němčiny, také čeština.¹⁴⁶ Po smrti opata Oty IV. v roce 1415 nastalo v dějinách kláštera méně stabilní období, výrazně poznamenané událostmi husitských válek.

Ve Vyšším Brodě bylo během vizitací (z mateřského konventu ve Wilheringu) ve 14. století zaznamenáno mnoho prohřešků, zejména neoprávněné pobývání v klášterním špitále, kde si řádoví mniši užívali volnější režim večer po kompletáři. Vizitátoři často kritizovali porušování *silencia*, neposlušnost, popíjení, nedovolené návštěvy a nesoulad s řeholními pravidly, včetně tajného vlastnictví majetku – což bylo samozřejmě v rozporu s ideálem chudoby. Přes opakované napomínání se situace ve 14. století výrazně nezlepšovala, a vyšebrodský konvent často ignoroval pokyny z předchozích vizitací. Zvláštní výtky se týkaly i nedbalého zpěvu při chórových modlitbách – mniši chodili ospalí a zpívali falešně. Za provinění se udělovaly tresty od půstu až po vězení.¹⁴⁷ Kritika nedbalosti a podřimování při chórových modlitbách se objevuje jako typická vnitřní kritika nepořádku v cisterciáckých klášterech už od konce 12. století u autorů jako byl Heribert z Clairvaux¹⁴⁸, velmi výrazně pak u Caesaria z Heisterbachu¹⁴⁹ v první polovině století třináctého.

Opat Přibyslav působil v klášteře již od roku 1416. Jeho působení ovšem brzy přerušily husitské války. Klášter byl závislý na ochraně Oldřicha II. z Rožmberka. Husité tehdy zpusťovali Zlatou Korunu, ale Vyšší Brod zatím zůstal ušetřen. V roce 1422 husité znovu táhli jižními Čechami a 24. května údajně vyšebrodský klášter zapálili. Březan zaznamenal: „Léta Páně 1422... klášter vyšebrodský od husitů vypálen, ale zbořen není.“¹⁵⁰ Pravděpodobně se tedy mělo jednat pouze o vypálení budovy kostela. Opat Přibyslav a konvent před požárem uprchli do Českého Krumlova.¹⁵¹ Oldřich II. zaujal k vyšebrodskému klášteru neobvyklý a značně pragmatický postoj, který se vymykal tehdejší zvyklostem – klášter vnímal spíše jako součást rožmberského majetku. V důsledku finančních problémů, způsobených jeho vystupováním proti husitům, zastavil 3. června 1427 klášter svému švagrovi Reinprechtovi z Wallsee.¹⁵² Jeho proti-husitské postavení dokládají opět záznamy Václava Březana: „Pan Oldřich v válkách těch husických věrně a stále císaře Zigmunda¹⁵³, od něho lidem i penězi pomoc činěnou měv, přidržel

¹⁴⁶ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 66–68.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 28–32.

¹⁴⁸ TURRITANUS, Herbertus, ZICHI, Giancarlo; FOIS, Graziano and MULA, Stefano (eds.). *Herberti Tvrritani Archiepiscopi Liber visionvm et miracvlorum Clarevallensivm*. Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis 277. Turnhout: Brepols, 2017.

¹⁴⁹ HEISTERBACENSIS, Caesarius and Joseph STRANGE (ed.). *Caesarii Heisterbacensis Monachi Ordinis Cisterciensis Dialogus Miraculorum* I-II. Bonn – Brussel – Cologne: J.M. Heberle, 1851.

¹⁵⁰ KUBÍKOVÁ, *Rožmberské kroniky: krátký summovní výťah od Václava Březana*, s. 37.

¹⁵¹ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 33–34.

¹⁵² Již roku 1423 Oldřich II. zastavil švagrovi značné množství církevních i světských předmětů. Teprve v letech 1461–1462 je jejich právoplatným majitelům navrátil Jan II. z Rožmberka – Oldřichův syn. KUBÍKOVÁ, in: CHARVÁTOVÁ, *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter, 28.-29.9.1998*, s. 164–166.

¹⁵³ Oldřich II. patřil mezi velké stoupence krále Zigmunda – na území Čech se stal vůdcem katolické strany. JUŘÍK, *Encyklopedie šlechtických rodů*, s. 123.

se, proti husitům a Žižkovi válčiv...¹⁵⁴ Opat Přibyslav se v roce 1426 vzdal úřadu a zůstal tam žít jako prostý člen řádu.¹⁵⁵

Roku 1426 nastoupil na místo opata Zikmund I. Pirchan z Rožmberka. V době husitských válek čelil konfiskacím, účastnil se Basilejského koncilu a podpořil vzdoropapeže Felixe V., za což byl jmenován biskupem. Klášter se kvůli dluhům dostal do zástavy, ale byl později vyplacen. Opatství se vzdal roku 1442. Jeho nástupcem se stal Zikmund II., dosvědčený v listinách z doby majetkových sporů s Rožmberky. Roku 1450 nastoupil Pavel I. z Kapliček, který upevnil kázeň a navázal duchovní kontakty. Tomáš II. Hohenfurter, opat od roku 1463, podpořil klášterní kulturu, písařství a tvorbu rukopisů.¹⁵⁶

Tomáš III. nastoupil na místo opata roku 1493. Vedl klášter do počátku 16. století a řešil převážně majetkové spory. Roku 1507 ho vystřídal Kryštof Knoll, mecenáš a obnovitel klášterního kostela. Roku 1528 nastoupil Pavel II. Klötzer, který obnovil a modernizoval klášterní urbář. V jeho době se šířil protestantismus, což vedlo ke sporům s konventem i mateřským klášteřem ve Wilheringu. Opat Jan I. Ulrichsbeger (od roku 1549) rozvíjel hospodářství, podporoval jezuitu a katolickou obnovu. Jan II. Hayder (opat od 1562), byl učený a zbožný reformátor, vzdal se úřadu roku 1576.¹⁵⁷ Jiří I. Taxer byl dosazen roku 1576 Vilémem z Rožmberka bez volby konventu – a tím na sebe Vilém převedl klášterní privilegia.¹⁵⁸ Ve druhé polovině 16. století došlo v Evropě k narušení jednoty mezi Církví a společností, což vedlo k reformám i na jihu Čech. Vyšebrodský klášter čelil rostoucímu protestantismu mezi poddanými, zejména v Krumlově, a zároveň tlaku Rožmberků, kteří se snažili získat kontrolu nad církevním majetkem. Současně zde působil vliv Tridentského koncilu. Reformní opatření přinesli cisterciáckí vizitátoři ze Západu, kteří posílili odpor proti protestantismu. Díky těmto snahám se zde katolická víra udržela a po roce 1620 nebyly v oblasti nutné rekatolizační zásahy.¹⁵⁹

Jan III. Harzius vstoupil do kláštera jako opat roku 1584 a zaměřil se na potlačení protestantismu. Po neúspěšných výzvách následovaly represe – zatýkání a nucené konverze pod hrozbou vyhoštění a konfiskací. Jeho nástupce Antonín Flamming (od 1588) završil protireformaci s pomocí jezuitů. Díky kázáním a rozhovorům konvertovalo 720 osob, odpůrci byli vyhoštěni. Po návratu a konverzi jim byl majetek vrácen, čímž se situace uklidnila.¹⁶⁰

¹⁵⁴ KUBÍKOVÁ, *Rožmberské kroniky: krátký summovní výtah od Václava Březana*, s. 35.

¹⁵⁵ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 33–34.

¹⁵⁶ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách* Tamtéž, s. 35–44.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 44–50.

¹⁵⁸ Cisterciácký klášter Vyšší Brod. *Klášter pod patronací Rožmberků: Období reformace a potridentské obnovy Církve v osudech kláštera*. klastervyssibrod.cz [online]. Dostupné z: <https://www.klastervyssibrod.cz/Klaster/Historie/Klaster-pod-patronaci-Rozmberku>.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 52–55.

Michael Fabricius se funkce opata dočkal v roce 1591. V rámci reformních změn se proměnil i život vyšebrodských cisterciáků. Nedostatek kněží vedl k tomu, že mniši museli od roku 1593 sami spravovat farnosti. Nejprve šlo o dočasné řešení, po roce 1620 se však tato praxe rozšířila a stala se běžnou.¹⁶¹ Po smrti Viléma z Rožmberka a nástupu Petra Voka (sympatizanta s protestanty) musel opat čelit novým náboženským tlakům. Vilém si nechal zbudovat novou hrobku v chrámovém chóru českokrumlovského farního kostela, kde byl v roce 1592 pohřben. Důvodem mohla být kapacitní naplněnost původní krypty.¹⁶² Březan v kronikách zmiňuje, že Petr Vok byl s chodem kláštera obeznámen již ve svém dětství, kdy byl do kláštera vyslán například v roce 1549 před morovou nákazou, která zaplavila Krumlov¹⁶³ a krátil si zde čas studiem. Slavil zde často i Vánoce či zde trávil volný čas s chotí Kateřinou z Ludanic.¹⁶⁴ Opat Michael Fabricus se za svého působení snažil udržet katolickou kázeň, což se mu dařilo i přes některé protestantské požadavky (odmítnutí smíšeného sňatku). S Petrem Vokem sepsal dohodu o majetku kláštera i jeho ochraně. Fabricius zemřel 25. listopadu 1607 a byl pohřben v klášterním kostele.¹⁶⁵ Petr Vok, známý svou nákladností k protestantismu (kalvinismu), se klášterní majetek snažil získat po smrti opata, avšak cennosti byly včas odvezeny do Wilheringu.¹⁶⁶

Po smrti opata Fabricia nastoupil Pavel III. Farenschon roku 1608. Březan zmiňuje jeho nástup takto: „8. februarii jmenován nový opat předepsaný do kláštera vyšebrodského a lidé mu slibovali.“¹⁶⁷ Ten vedl klášter v době posilujícího vlivu římské církve a prohlubujícího se konfliktu mezi pravomocemi mateřského kláštera Wilhering a vedením české provincie. Spor o patronátní práva vyústil ve vážné rozepře, které poznamenaly závěr jeho vlády. Po smrti Farenschona se situace kláštera zásadně proměnila.¹⁶⁸ Vyšebrodský klášter se ocitl v přímé ochraně císařské moci poté, co 6. listopadu 1611 zemřel poslední člen slavného rodu Petr Vok z Rožmberka, a následně i jeho synovec Jan Zrinský. Petr Vok byl pohřben 1. února 1612 v rodové hrobce pod kostelem Nanebevzetí Panny Marie ve Vyšším Brodě. Po uložení jeho rakve byla krypta uzavřena a zapomenuta.¹⁶⁹ Václav Březan popisuje uložení rakve do hrobky takto: „Februarii 1. do kláštera vyšebrodského dovezeno, byv náramně veliký sních a dobrá sanice. (...) Kdež opat s konventem a kněžstvem před klášterem s svými hábity a ceremoniemi

¹⁶¹ Cisterciácký klášter Vyšší Brod. *Klášter pod patronací Rožmberků: Období reformace a potridentské obnovy Církve v osudech kláštera*. [klastervyssibrod.cz](https://www.klastervyssibrod.cz) [online]. Dostupné z: <https://www.klastervyssibrod.cz/Klaster/Historie/Klaster-pod-patronaci-Rozmberku>.

¹⁶² KUBÍKOVÁ, in: CHARVÁTOVÁ, *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter; 28.-29.9.1998*, s. 167.

¹⁶³ BŘEZAN, Václav, PÁNEK, Jaroslav (ed.). *Životy posledních Rožmberků*. II. Praha: Svoboda, 1985. s. 48.

¹⁶⁴ Tamtéž, 1985. s. 192.

¹⁶⁵ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 55–57.

¹⁶⁶ Cisterciácký klášter Vyšší Brod. *Klášter pod patronací Rožmberků: Období reformace a potridentské obnovy Církve v osudech kláštera*. [klastervyssibrod.cz](https://www.klastervyssibrod.cz) [online]. Dostupné z: <https://www.klastervyssibrod.cz/Klaster/Historie/Klaster-pod-patronaci-Rozmberku>.

¹⁶⁷ BŘEZAN, Václav, PÁNEK, Jaroslav (ed.). *Životy posledních Rožmberků*. II. Praha: Svoboda, 1985. s. 590.

¹⁶⁸ KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 58–60.

¹⁶⁹ ŠINDELÁŘ, *Rožmberská hrobka: příběh hledání*, s. 30.

katolickými očekávavše, do kláštera do velikého kostela je provodili. Kazatel jejich německý nad ním kázání s vychvalováním pěkným rodu toho rožmberskýho učinil. A tu po vykonání těch ceremonií do sklepu neb hrobky rožmberské, nebyvši více místa než pro tu poslední truhlu posledního vladaře, spuštěno a k předkům jeho přiloženo.¹⁷⁰ Petr Vok plánoval vystavět vlastní hrobku v kostele sv. Jošta v Latránu, který dal přestavět pro evangelíky. Pod tímto kostelem vznikla nová krypta určená pro něj a jeho manželku Kateřinu z Ludanic. Po její smrti v roce 1601 a s ohledem na změnu vlastníka českokrumlovského panství se Petr Vok obával, že kostel přejde pod katolickou správu a že by mohly být jejich ostatky znesvěceny, protože on sám patřil k protestantům. Proto se rozhodl pro návrat k rodové tradici a zajistil pohřeb Kateřiny (a později i svůj vlastní) ve vyšebrodské hrobce.¹⁷¹

Císař Matyáš pak v roce 1614 znovu potvrdil privilegia kláštera a města Vyšší Brod. Ztrátou tradičního světského ochránce – Rožmberků – se klášter dostal do složitějších poměrů, i když ochrana císařská nabízela jistou stabilitu.¹⁷² V dalších desetiletích se místo hrobky zahalilo do tajemství a vznikly o něm legendy, zejména vyprávění Bohuslava Balbína o tom, že Rožmberkové nespočinuli v rakvích, ale sedí u kulatého stolu jako na sněmu, čekající na vzkříšení.¹⁷³ Až v roce 2011 došlo k odhalení hrobky s 37 členy rodu a 4 členy pánů z Krumlova – tím byla samozřejmě legenda vyvrácena, protože Rožmberkové byli pohřbíváni především v dřevěných rakvích, které byly naskládány na sobě.¹⁷⁴

¹⁷⁰ BŘEZAN, Václav, PÁNEK, Jaroslav (ed.). *Životy posledních Rožmberků*. II. Praha: Svoboda, 1985. s. 640.

¹⁷¹ KUBÍKOVÁ, in: CHARVÁTOVÁ, *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter, 28.-29.9.1998*, s. 167–168.

¹⁷² KAINDL, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, s. 58–60.

¹⁷³ Tyto legendy vznikaly v období po třicetileté válce, kdy lidé hledali útěchu v idealizované minulosti. Mnoho nadšenců i badatelů ji ve 20. století opakovaně hledalo, přesvědčeno, že ukrývá nejen ostatky Rožmberků, ale i jejich bohatství. ŠINDELÁŘ, *Rožmberská hrobka: příběh hledání*, s. 30.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 63.

6. VIZUÁLNÍ KULTURA V RÁMCI VYŠEBRODSKÉHO KLÁŠTERA

Tato kapitola slouží jako příklad změny pohledu cisterciáckého řádu na zdobnost ve vizuální kultuře, ke které byli zpočátku skeptičtí. Vyšebrodský cyklus vznikl pravděpodobně v první polovině 14. století. Přesto jsem se rozhodla toto velkolepé dílo do bakalářské práce zařadit – Vyšebrodský klášter byl založen již v rámci proměn uvnitř cisterciáckého řádu. Založení kláštera pod rožmberskou patronací přispělo k jeho ekonomické angažovanosti i bohaté zdobnosti jeho prostor. Právě Vyšebrodský cyklus představuje vrchol klášterní výzdoby.

Vyšebrodský cyklus je výjimečný příklad výtvarného díla utvářeného v interakci mezi donátorem, řádovou komunitou a laickými diváky. V této kapitole sleduji nejen ikonografii jednotlivých scén, ale také jejich možné účinky na soudobého diváka – jeho pohled, tělesnou přítomnost i duchovní odezvu. Vyšebrodský klášter je vhodným příkladem toho, jak se v prostředí cisterciácké architektury a spirituality rozvíjela specifická forma vizuální kultury, která oscilovala mezi jednoduchostí a monumentalitou, mezi asketismem a bohatstvím – a především mezi obrazem a jeho divákem.

6.1. Klášter Vyšší Brod a umění

Vyšebrodský klášter, jeden z významných českých cisterciáckých klášterů, se pyšní rozsáhlou sbírkou středověkého umění. Nejznámějším dílem je cyklus devíti deskových maleb od anonymního autora Mistra vyšebrodského oltáře – Vyšebrodský cyklus. Oltář byl pravděpodobně objednan Petrem I. z Rožmberka, ale dokončen až po jeho smrti v polovině 14. století.¹⁷⁵ V žádném z mnoha dochovaných písemných pramenů z kláštera ve Vyšším Brodě není zmínka o obrazech ani o tom, kde se původně nacházely¹⁷⁶ – dokonce není zmínka ani v kronikách od Václava Březana, který měl prostudované téměř všechny vyšebrodské záznamy své doby. Počet desek, jejich velikost a vysoká kvalita by mohlo naznačovat, že původně patřily k hlavnímu oltáři v presbytáři klášterního kostela.¹⁷⁷ Dalším významným dílem je obraz známý jako Vyšebrodská madona, vzniklý patrně ve 40. letech 15. století, který mohl sloužit jako přenosný oltář – forma využívaná především v období po husitských válkách. Z oblasti umělecké je nejcennější tzv. Závišův kříž – bohatě zdobený relikviář s částí Kristova kříže, darovaný patrně Závišem z Falkenštejna. Klášter obdržel i další cenné předměty od členů rodu

¹⁷⁵ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 57–62.

¹⁷⁶ HLAVÁČKOVÁ, Hana. Panel Paintings in the Cycle of the Life of Christ from Vyšší Brod (Hohenfurth). In: BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.), *King John of Luxembourg (1296-1346) and the Art of His Era*. Prague: KLP-Koniasch Latin Press, 1998. s. 244.

¹⁷⁷ Tamtéž, 245.

Rožmberků, například zlatý kalich, relikviáře a liturgická roucha. Mnoho z těchto předmětů bylo během husitských válek ukryto a navraceno až roku 1462.¹⁷⁸

6.2. Doba vzniku Vyšebrodského cyklu

Vyšebrodský cyklus tvoří devět deskových obrazů, které reprezentují příklad evropské gotické malby.¹⁷⁹ Předpokládá se, že vznikl ve 40. letech 14. století v Praze a zobrazuje dějiny spásy od Zvěstování Páně do Letnic v pořadí liturgického roku. Z teologického hlediska se cyklus skládá ze tří celků. Je považován za hlavní dílo anonymního autora – Mistra Vyšebrodského – a jeho pomocníků.¹⁸⁰ Cyklus získal své označení podle místa, kde byl v 19. století objeven, tedy podle kláštera ve Vyšším Brodě.¹⁸¹

O původu cyklu jsou podle Pešiny tři rozdílné hypotézy. U první hypotézy Pešina tvrdí, „že cyklus byl vytvořen pro některého člena rodu Vítkovců nákladem cisterciáckého řádu“.¹⁸² Druhou je tvrzení, že za objednávkou devíti deskových obrazů stojí Petr I. z Rožmberka přímo pro kostel patřící klášteru ve Vyšším Brodě. Třetí hypotézou může být tvrzení o darování cyklu neznámým donátorem – tento doklad je považován za nejméně pravděpodobný. Já osobně se přikláním k tvrzení Kateřiny Charvátové, a to, že nejpravděpodobnější bude druhá hypotéza – objednavatelem cyklu byl Petr I. z Rožmberka.

6.3. Základní aspekty ikonografie cyklu jako celku

Vyšebrodský cyklus „je výsledkem ikonografického programu, jehož základní myšlenkou je trojdílné pojetí cyklicky vylíčeného Krista a jeho vykoupení“.¹⁸³ Zde je zajímavé, že jsou deskové obrazy členěny podle christologického cyklu – cyklus nebyl věnován Panně Marii, ke které se vztahoval cisterciácký řád a byl ji vysvěcen klášter Vyšší Brod. Ve srovnání s italskými příklady cyklů má ten Vyšebrodský velmi omezený výběr scén – je v něm vynechán cyklus výjevů z Kristova pozemského působení a neobsahuje ani jeho zázračné činy.¹⁸⁴

Devět deskových obrazů je uspořádáno po trojicích pod sebou. Spodní trojice představuje Kristovo dětství: *Zvěstování Panně Marii, Narození Krista a Klanění tří králů*. Prostřední trojice znázorňuje Kristovo umučení: *Kristus na hoře Olivetské, Ukřižování a Oplakávání Krista* – *Ukřižování* je záměrně umístěno do středu cyklu. Horní trojici tvoří:

¹⁷⁸ CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, s. 57–62.

¹⁷⁹ PEŠINA, J. *Mistr Vyšebrodského cyklu*. České dějiny. Praha: Odeon, 1982. s. 11–13.

¹⁸⁰ Obecně se badatelé shodují na tom, že cyklus je dílem nejméně tří, možná čtyř hlavních malířů, přičemž první čtyři panely jsou přisuzovány Mistru Vyšebrodského oltáře. PANUŠKOVÁ, Lenka. The Vyšší Brod Cycle and its anonymous painter: French and Bohemian court circles in the 1340s. In: KÜGLE, Karl; CIULISOVÁ, Ingrid and Václav ŽÚREK (eds.). *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century*. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2024. s. 105–134.

¹⁸¹ KALINA, Pavel. „Symbolism and ambiguity in the Work of the Vyšší Brod (Hohenfurth) Master.“ *Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky* 44.2 (1996): 149–151.

¹⁸² PEŠINA, *Mistr Vyšebrodského cyklu*, s. 11–13.

¹⁸³ Tamtéž, s. 14–15.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 15–16.

Zmrtvýchvstání, Nanebevstoupení a Soslání Ducha svatého. Podle Pešiny se každý z deskových obrazů pojí k hlavním svátkům liturgického kalendáře – Vánoce, Velikonoce a Letnice.¹⁸⁵ Hlaváčová namítá, že jak uspořádání panelů do tří řad po třech, tak i uspořádání podle liturgického roku, je sporné a nepřesvědčivé¹⁸⁶ – i když se skutečně některé obrazy mohou vázat k určitému svátku (*Narození Krista – Vánoce*).

Obrázek 1: Vyšebrodský cyklus
Zdroj: Wikimedia Commons

Ve středověkém a raně novověkém křesťanském prostoru sehrával vztah mezi obrazem a oltářem klíčovou roli při utváření rituálního a duchovního prožitku věřících. Oltář nebyl chápán pouze z praktické stránky – ke slavení eucharistie, ale jako symbolický střed světa – tam, kde dochází k posvátnému kontaktu mezi člověkem a Bohem. Obraz, který byl s tímto prostorem úzce spojen, měl tuto skutečnost vizuálně a duchovně zprostředkovávat. Obrazy umístěné nad nebo přímo na oltáři nebyly vnímány jako pouhá umělecká výzdoba. Naopak – byly chápány jako aktivní součást liturgického dne.¹⁸⁷ Liturgie hrála v pozdně středověké společnosti ústřední roli – nejen jako náboženská forma uctívání, ale jako základní rámec, podle kterého lidé chápali svět, čas a své místo v něm. V sezónním cyklu svátků, obřadů a symbolických gest laici nacházeli paradigmat, která jim pomáhala interpretovat životní události jako zrození, smrt, manželství, odpuštění, ale i vztah k přírodě a společnosti. Liturgie

¹⁸⁵ KALINA, 1996, s. 149–151.

¹⁸⁶ HLAVÁČKOVÁ, in: BENEŠOVSKÁ (ed.), *King John of Luxembourg (1296-1346) and the Art of His Era*, s. 247.

¹⁸⁷ WILLIAMSON, Beth. „Altarpieces, Liturgy, and Devotion.” *Speculum* 79, (2004): 341–404.

byla všudypřítomná a prosycovala každodennost – ovlivňovala vnímání těla, času, autority i komunity.¹⁸⁸

V očích tehdejší diváka byl oltář „oknem do jiného světa“, skrze které bylo možné nahlížet „božské tajemno“. Pokud se tedy například během mše věřící díval na obraz *Ukřižování* nebo *Zvěstování*, měl pocit, že je těchto událostí osobně svědkem. Vizuálnost, dramatičnost a možnost přímé účasti jsou nejdůležitějšími rysy středověké liturgie – věřící měli být schopni „vidět“ Krista v obřadech, prožívat jeho příběh a skrze něj proniknout do duchovního světa. Tato imaginativní zbožnost byla silně podporována církevními texty a rozjímáním. Laici byli vedeni k tomu, aby vnitřně znovuprožívali Kristovy události.¹⁸⁹ Tímto způsobem obraz přestával být statickým objektem. Fungování oltářního obrazu bylo úzce spojeno i s architekturou a kompozicí samotného chrámového prostoru. Umístění obrazu, měřítko a barevnost byly pečlivě promyšleny tak, aby navazovaly na pohyb věřícího v chrámu a posilovaly jeho duchovní soustředění.¹⁹⁰

6.4. Ikonografie a interpretace obrazu Narození Krista

Tento obraz jsem si vybrala k interpretaci záměrně, a to z důvodu vyobrazení Petra I. z Rožmberka, který byl jedním z hlavních donátorů Vyšebrodského kláštera a vnukem Voka I., který klášter v roce 1259 založil. Donátor na obraze klečí, je oděný v šatu s královským erbem a držící model kostela, který vykazuje nepřehlédnutelnou podobnost s budovou klášterního kostela ve Vyšším Brodě.¹⁹¹ Před ním se nachází štít s pětistou růží, znakem rodu Vítkovců – červená růže byla erbem nejmocnější větve tohoto rodu – Rožmberků. Hana Hlaváčková tvrdí, že tato heraldická symbolika inklinuje ke spojení obrazů s rodem Rožmberků, i když to nutně neznamená, že díla pocházejí přímo z Vyššího Brodu, kde byl cyklus nalezen.¹⁹²

Donátoři (mecenáši nebo sponzoři), sehrávali významnou roli v zobrazování na liturgických obrazech středověku a raného novověku. Jejich vyobrazení na oltářních a dalších náboženských malbách mělo několik funkcí. Především vyjadřovalo jejich zbožnost a touhu po duchovní spáse – šlo o jistou formu vizuální modlitby, jejímž prostřednictvím donátor prosil o přímluvu u Boha či svatých. Zároveň však tyto portréty plnily i reprezentativní úlohu – demonstrovaly donátorovo společenské postavení, bohatství a vztah k církevní instituci, kterou podporoval. Zobrazování donátorů se řídilo určitými ikonografickými pravidly. Nejčastěji byli vyobrazeni v klečící pozici, s rukama sepjatýma k modlitbě, umístění na okraji obrazu nebo

¹⁸⁸ DUFFY, Eamon. *The stripping of the altars: traditional religion in England c.1400-c.1580*. 2nd. ed. New Haven: Yale University Press, 2005. s. 11–12.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 19–26.

¹⁹⁰ WILLIAMSON, „Altarpieces, Liturgy, and Devotion.“, s. 341–404.

¹⁹¹ KALINA, 1996, s. 160–163.

¹⁹² HLAVÁČKOVÁ, in: BENEŠOVSKÁ (ed.), *King John of Luxembourg (1296-1346) and the Art of His Era*, s. 246.

pod hlavní scénou – všechny tyto prvky lze spatřit i v obraze *Narození Krista*. Jejich postavy bývaly menší než postavy svatých či Krista, čímž se vyjadřovala jejich pokora a nižší duchovní postavení. Takové vyobrazení plnilo i funkci vzoru – donátor mohl sloužit jako model pro věřícího, který se modlil před obrazem, a přenášel tak osobní duchovní zkušenost do obecnější roviny náboženského prožitku.¹⁹³ Někdy donátor získával podobu ideálního věřícího, jindy byl zobrazen se svými rodinnými příslušníky či dokonce s patronem, který ho uváděl do posvátného prostoru obrazu. V každém případě však jeho přítomnost na liturgickém díle představovala propojení pozemského a duchovního světa.¹⁹⁴

Obrázek 2: Vyšebrodský cyklus – Narození Páně
Zdroj: Wikimedia Commons

Teprve od počátku 4. století se začal zvyšovat zájem o Betlémské události, a to v souvislosti s christologickými debatami a ustanovením svátku Vánoc. Nejstarší obrazy Narození se objevují na víkách sarkofágů, především v Římě a Galii. Nebylo zde cílem ilustrovat evangelní příběh, ale vyjádřit Boží vtělení pomocí symbolů. V těchto raných dílech často chybí Marie i Josef, zatímco dítě v plenkách bývá umístěno v proutěném koši, doprovázené volem a oslem – zvířaty, která nejsou v evangeliu zmíněna, ale nabývají symbolického významu (židovský a pohanský svět).¹⁹⁵

Obraz *Narození Krista* ve Vyšebrodském cyklu v sobě spojuje tři různé scény: Narození, Přípravu lázně a Zvěstování pastýřům – v rámci byzantského a italského slohu nic

¹⁹³ CASKEY, Jill. Medieval Patronage & Its Potentialities. In: HOURIHANE, Colum (ed.). *Patronage, Power, and Agency in Medieval Art*. 2013, s. 3–30.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ V 5. století se do scény začíná objevovat i Josef. SCHILLER, Gertrud. *Iconography of Christian Art*, Vol. I. New York: New York Graphic Society, 1971. s. 59–65.

neobvyklého. Scéna Zvěstování pastýřům byla v Byzanci nejprve považována za nepodstatnou, kdežto Příprava koupele byla vždy řazena do popředí obrazu. Od 7. století jsou v této scéně doloženy dvě ženské postavy, kdy jedna drží dítě a druhá nalévá vodu do nádržky a zkouší teplotu vody. Příprava lázně často vybízela k epizodickému rozvádění – lázeň nenaznačuje pouze Kristovu lidskost, ale také odkaz na jeho pozdější křest v Jordáně.¹⁹⁶ Vyšebrodský cyklus, vycházející z italského slohu, konečně formuje postavu sv. Josefa, který společně s Marií nebyl přibližně do 8. století zobrazován a v byzantské slohu působil spíše pasivně – Josef zde nahrazuje jednu z žen ve scéně a nalévá vodu ze džbánu do pisciny.¹⁹⁷ Zdali k přeměně kompozice postav v českých zemích došlo dříve než v italském malířství, není zcela potvrzeno.

Zvěstování pastýřům bylo na západě vždy spojováno se scénou Narození. „Zatímco v byzantském slohu se tento výjev přesunul do pozadí, italští malíři... jej umístili do samotného popředí.“¹⁹⁸ Ve Vyšebrodském cyklu „se výjev opět přesouvá do pozadí a počet pastýřů se snižuje pouze na jednoho“.¹⁹⁹ To tedy naznačuje, že cyklus opravdu nevychází pouze z jednoho slohu, ale je spíše kombinací většího počtu uměleckých slohů. Ve spojitosti s touto scénou má Vyšebrodský cyklus ještě jeden vzácný motiv – v pravém horním okraji lze spatřit šedou kozu/kozla, která natahuje krk k jakési rostlině.²⁰⁰

Zřejmým středobodem scény *Narození Krista* jsou postavy Panny Marie a Ježíše Krista, kteří jsou zvýrazněni světlými barvami jejich oděvů a pokožky. Postavy jsou umístěny v přístřešku. Za přístřeškem je možno vidět „krmelec“, který sv. Josef zhotovil pro osla a vola. Po ikonoklastické krizi (8.–9. století) se ustálil tzv. kanonický byzantský typ *Narození Páně*, který se plně rozvinul v 10.–11. století. Typickým prvkem zde byla jeskyně jako místo Kristova narození, v níž leží Matka Boží na velkém lůžku a Dítě na vyvýšené konstrukci připomínající oltář.²⁰¹ Ve Vyšebrodském cyklu Panna Marie odpočívá po porodu na lůžku, ne však právě tak pasivně a v jeskyni jako tomu bylo v byzantském slohu – bere narozeného Krista do rukou, sklání se nad ním, laská jej a tiskne k sobě. Tím je zde silně zobrazena lidská a citová stránka výjevu.²⁰² V západní Evropě (v 9. až 13. století) postupně dochází ke zlidštění výjevu: postava Krista (novorozeněte) se zvětšuje, Marie se stává aktivnější, kontakt mezi ní a dítětem je

¹⁹⁶ PEŠINA, *Mistr Vyšebrodského cyklu*, s. 18–19. Tamtéž.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 18–22.

¹⁹⁹ Počet pastýřů není v rámci evangelií nikde udán.

²⁰⁰ „To je obměna motivu antického původu (kde se však o koza vzpíná na zadních nohou), který přešel přes byzantské umění do západoevropského a který lze po doložit jako součást středověkých pastorálií v zaalpské knižní malbě ve 13. století, v Itálii pak v trecentu (14. století), kde jej zastihujeme například v okruhu Paola da Venezia.“ PEŠINA, *Mistr Vyšebrodského cyklu*, s. 18–22.

²⁰¹ SCHILLER, *Iconography of Christian Art*, s. 65–67.

²⁰² PEŠINA, *Mistr Vyšebrodského cyklu*, s. 18–22.

těsnější.²⁰³ V pozdním středověku (14. a 15. století) se důraz přesouvá na emocionální prožitek, chudobu a tělesnost Kristova narození.

Marii je zde zřejmě zosobněná Ecclesia. Dále je ve scéně vyobrazena středověká myšlenka antitěze života a smrti – počátku a konce Kristova působení. „Jesličky zde zobrazují současně i Kristův hrob a zároveň oltář, tedy místo Kristovy pozdější oběti.“²⁰⁴ Také laskání Marie a Krista má složitou genezi. Je to zvláštní ikonografický typ, který byl v Byzanci označován jako „Eleusa“ – někdy bylo zobrazení mateřského laskání ještě vystupňováno jako „Glykofylusa“. Dále zde lze pozorovat i další vzácný úkaz, který patrně nemá v evropském malířství časnější podobu – Marie k dítěti nejen tiskne tvář, ale hodlá jej políbit. Tento úkaz není nejen dokladem pokrčující humanizace náboženského námětu, ale jedná se také o myšlenku motivovanou teologickou spekulací.²⁰⁵ Posledním důležitým bodem, který se týká samotného Krista, je jeho téměř nahé vyobrazení. Většina badatelů se shodla na tom, že se jedná o známku jeho lidství, které „ze syna Boha činí opět syna Člověka“.²⁰⁶

Tabulka 1: Změny ve vyobrazování Marie a Krista

Období:	Vztah Marie a Krista
Byzantské období (10.–12. století)	Teologický, vzdálený, důstojný; zdůraznění Kristova božství, neosobní kontakt.
Západní Evropa (9.–13. století)	Směs symboliky a počátků osobního kontaktu; Marie dítě podpírá a roste zobrazení citové vazby.
Pozdní středověk v Evropě (14.–15. století)	Intimní, něžný, emocionální vztah; klanění, kojení, kontakt pohledem a dotekem, hluboký duchovní význam.

Zdroj: SCHILLER, Gertrud. *Iconography of Christian Art*, Vol. I. New York: New York Graphic Society, 1971.

Poznámka: Zpracování tabulky je na základě porovnání zkoumaných aspektů z citovaného zdroje.

²⁰³ SCHILLER, *Iconography of Christian Art*, s. 67–76.

²⁰⁴ Zobrazování oltáře jako hrobky, z níž povstává zmrtnýchvstalý Kristus, bylo ve vrcholném a pozdním středověku rozšířené a souviselo s prováděním eucharistické oběti na oltáři: Když pozvedá hostii a říká konsekrační formulí, Kristus se zpřítomňuje na oltáři, jako když vstal z hrobu.

²⁰⁵ „Poprvé snad se motiv líbající Panny Marie – „Virgo osculans“ – nikoliv ovšem v dějové souvislosti, vyskytuje v již ve 12. století v nástěnných malbách ve Francii, kde je zobrazena trůnící madona laskající se s dítětem. Ani zde nešlo však jen o projev mateřské něhy.“ Jde totiž o mnohem složitější myšlenku. „V souhlase se sv. Bernardem z Clairvaux (kázání o Písni písní) je akt líbání na ústa, právě tak jako Ježíškových nohou a rukou, náš omezený způsob, jak označit duchovní spojení se Spasitelem.“ PEŠINA, *Mistr Vyšebrodského cyklu*, s. 20–21.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 20–21.

6.5. Závěrečné shrnutí týkající se Vyšebrodského cyklu

Vyšebrodský cyklus byl vytvořen a uspořádán tak, aby ho mohl pozorovatel vnímat jako celek a zároveň i jako jednotlivé části. Sestavení oltáře by mělo umožnit pozorovateli „číst výjevy jako v otevřené obrázkové knize“²⁰⁷ – s tím rozdílem, že příběh je uspořádán od dolní řady k té horní. Pozorovatel by tedy měl začít „číst“ v levém dolním rohu a končit v pravém horním rohu. Zde lze spatřit paralelu mezi katolickými oltářními cykly a ikonostasem v byzantském (pravoslavném) liturgickém umění – Vyšebrodský cyklus je silně ovlivněn byzantským liturgickým uměním, kde se pro pozorování ikon používá právě sloveso „číst“.

Pro židovsko-křesťanskou a evropskou tradici je typické lineární chápání dějin – od stvoření světa až po Poslední soud.²⁰⁸ Tento přístup se odráží právě i v případě vyšebrodského cyklu. Lineární uspořádání však bylo na hlavním oltáři ve stíněném presbytáři vyšebrodského klášterního kostela nemožné. Ve středověku však existovalo jiné vhodné místo – chórová zástěna, která oddělovala prostor mnichů od části kostela určené pro laiky a byla běžnou součástí kapitulních a klášterních chrámů.²⁰⁹ Tato zástěna se pravděpodobně nacházela i ve Vyšším Brodě, aby odděloval chór mnichů od chóru konvršů. Cisterciácké kostely nebyly zpravidla přístupné laické veřejnosti a v souladu s řádovými ideály zpravidla neměly bohatou výzdobu – zde je tedy opravdu otázkou, zda si cyklus Petr I. neobjednal pro jiné „honosnější“ místo, nebo zda byl klášter Vyšší Brod výjimkou. Jedním z míst, kde Petr I. z Rožmberka strávil podstatnou část svého života, byl Pražský hrad. Výzdoba, která se zde nachází se značně liší od té cisterciácké. Pešina zde vznáší domněnku, že by mohly souviset s korunovací Karla IV. v roce 1347 – obrazy vznikly jako připomínka této významné události. Této události se Petr I. z Rožmberka účastnil v roli hlavního organizátora. Já se přikláním k myšlence Hany Hlaváčové, a to, že obrazy mohly vzniknout ještě před korunovací²¹⁰ (pro prostory Katedrály svatého Víta), nikoliv jako záznam události, jak tvrdí Pešina.

Středověcí návštěvníci kostelů vnímali vizuální umění – nikoliv pouze z pohledu jeho vzniku, ale především z hlediska jeho recepce, tedy způsobu, jakým bylo vnímáno, interpretováno a využíváno. Ve středověku neexistoval „univerzální“ divák. Reakce na obraz se lišily podle pohlaví, sociální třídy, religiozity i kulturní zkušenosti. Umění nemuselo sloužit pouze estetickým účelům, ale mohlo být zároveň nástrojem učení, modlitby, rozjímání, nebo i prostředkem zastrašení. Některá díla dokonce mohla mít ochrannou funkci, jiná byla vnímána

²⁰⁷ PEŠINA, *Mistr Vyšebrodského cyklu*, s. 31–32.

²⁰⁸ HLAVÁČKOVÁ, in: BENEŠOVSKÁ (ed.), *King John of Luxembourg (1296-1346) and the Art of His Era*, s. 248.

²⁰⁹ Chórové zástěny měly často výzdobu ve formě vlysu s Kristovým životem, kde ústředním motivem bylo Ukřižování. Ačkoliv v Čechách většina těchto zástěn po Tridentském koncilu zanikla, v zahraničí se leckde dochovaly nebo byly rekonstruovány. Tamtéž, s. 249.

²¹⁰ Tamtéž, s. 251–252.

jako magická či kontroverzní. Ve středověku často vznikala napětí mezi oficiálním učením církve a lidovou vírou. Některé obrazy byly cenzurovány nebo zničeny pro svou údajnou heretičnost, jindy se s nimi zacházelo jako s posvátnými objekty s léčivou nebo ochrannou silou. Zvláštní roli hrály obrazy svatých a relikviáře, které byly vnímány jako prostředníci mezi Bohem a lidmi. Vztah mezi středověkým divákem a obrazy lze popsat jako aktivní, proměnlivý a kulturně podmíněný. Středověcí diváci nevnímali obrazy pouze pasivně, ale spoluvytvářeli jejich význam prostřednictvím svých emocí, víry, společenské role a rituálního kontextu. Středověký divák byl vnímán jako klíčový prvek při určování funkce, významu a účinku obrazu – bez jeho pohledu obraz „neexistoval“ v plném smyslu.²¹¹

²¹¹ CAVINESS, Madeline H. Reception of Images by Medieval Viewers. In: RUDOLPH, Conrad (ed.). *A companion to medieval art: Romanesque and Gothic in Northern Europe*. Blackwell companions to art history. Malden, MA: Blackwell, 2006. s. 119–134.

ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce bylo zachytit proměny cisterciáckého řádu během 13. století a analyzovat, jak se tyto změny promítly do činnosti kláštera Vyšší Brod, založeného Rožmberky v roce 1259. Východiskem se staly ideály řádu, které usilovaly o návrat k původní benediktinské řeholi, kladly důraz na manuální práci, chudobu, duchovní soustředění a odklon od světského vlivu. V práci bylo ukázáno, že právě cisterciáci vytvořili mimořádně propracovaný model řeholního života, který měl vliv i na další náboženské instituce.

Ve 13. století však cisterciácký řád čelil výrazným změnám. Jednalo se především o narůstající majetkové zabezpečení klášterů, proměny hospodářského systému (zejména rozvoj grangií), a postupné zapojení mnichů do intelektuálního života univerzit. Tyto posuny přinesly do života řádu nejen větší moc a vliv, ale také určité napětí mezi původními ideály a realitou klášterní praxe. Cisterciáci začali uvolňovat některé z původně striktních pravidel, aby dokázali reagovat na měnící se společenské podmínky – a právě toto období lze charakterizovat jako přechodové.

Na základě studia kláštera Vyšší Brod bylo zjištěno, že tento proces adaptace měl konkrétní lokální podobu. Vyšebrodský klášter od počátku těžil ze silné podpory šlechtického rodu Rožmberků, což mu zajistilo stabilitu, hospodářské zázemí a prestiž. Patronace šlechtického rodu však zároveň vedla ke zvýšenému propojení s okolním světem a světskými zájmy. Klášter tak plnil nejen duchovní a liturgickou funkci, ale i kulturní a reprezentační roli v rámci rožmberského panství. Zásadním přínosem práce je ukázání, že proměny cisterciáckého řádu ve 13. století nelze hodnotit jako úpadek, ale spíše jako přirozený vývoj. Řád reagoval na nové výzvy dynamické středověké společnosti, aniž by zcela ztratil svou identitu. Případ kláštera Vyšší Brod dobře ilustruje tuto schopnost přizpůsobení: i při zachování některých původních duchovních hodnot se klášter otevřel novým formám fungování, a to jak na poli ekonomickém, tak kulturním.

Závěrem lze říci, že cisterciácký řád v období 13. století prošel významnou transformací, která mu umožnila přežít a nadále ovlivňovat duchovní a kulturní dějiny Evropy. Studium konkrétního opatství – Vyššího Brodu – pak ukazuje, jak univerzální změny našly svůj odraz v konkrétním prostoru českých zemí. Práce tak přispívá nejen k poznání dějin jednoho kláštera, ale i k širšímu pochopení středověké církevní a společenské kultury.

POUŽITÁ LITERATURA

Edice pramenů

1. BŘEZAN, Václav a Jaroslav PÁNEK (ed.). *Životy posledních Rožmberků*. II. Praha: Svoboda, 1985. ISBN 25-028-85.
2. HEISTERBACENSIS, Caesarius and Joseph STRANGE (ed.). *Caesarii Heisterbacensis Monachi Ordinis Cisterciensis Dialogus Miraculorum I-II*. Bonn – Brussel – Cologne: J.M. Heberle, 1851.
3. CONRADUS and GRIESSER, Bruno (ed.). *Exordium magnum Cisterciense, sive, Narratio de initio Cisterciensis Ordinis*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnhout: Brepols, 1997. ISBN 2-503-04382-8.
4. KUBÍKOVÁ, Anna. *Rožmberské kroniky: krátký a summovní výtah od Václava Březana*. Komentovaná edice. České Budějovice: Veduta, 2005. ISBN 80-86829-10-3.
5. TURRITANUS, Herbertus, ZICHI, Giancarlo; FOIS, Graziano and MULA, Stefano (eds.). *Herberti Tvrritani Archiepiscopi Liber visionvm et miracvlorvm Clarevallensivm*. Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis 277. Turnhout: Brepols, 2017. ISBN 978-2-503-56723-5.

Sekundární literatura

6. BRUNDAGE, James A. The Teaching and Study of Canon Law in the Law Schools. In: HARTMANN, Wilfried and PENNINGTON, Kenneth. *The history of medieval canon law in the classical period, 1140-1234: from Gratian to the decretals of Pope Gregory IX*. Washington: Catholic University of America Press, 2008. ISBN 978-0-8132-1491-7.
7. BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. II. díl, II. svazek. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-084-5.
8. BURTON, Janet E. and KERR, Julie. *The Cistercians in the Middle Ages*. Monastic orders. Woodbridge: Boydell Press, 2016. ISBN 978-1-78327-120-7.
9. CASKEY, Jill. Medieval Patronage & Its Potentialities. In: HOURIHANE, Colum (ed.). *Patronage: Power, and Agency in Medieval Art*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2013. s. 3–31. ISBN 978-0-9837537-4-2.
10. CAVINESS, Madeline H. Reception of Images by Medieval Viewers. In: RUDOLPH, Conrad (ed.). *A companion to medieval art: Romanesque and Gothic in Northern Europe*. Blackwell companions to art history. Malden, MA: Blackwell, 2006. s. 119– ISBN 978-1-4051-0286-5.

11. CLARK, James G. Monks and the Universities, c. 1200–1500. In: BEACH, Alison I. a COCHELIN, Isabelle (ed.). *The Cambridge history of medieval monasticism in the Latin West*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. s. 1074–1092. ISBN 978-1-107-04209-4.
12. ČECHURA, Jaroslav. Počátky vyšebrodského kláštera. In: *Jihočeský sborník historický*. 50/1, 1981, s. 4–16. ISSN 0323-004X.
13. DUFFY, Eamon. *The stripping of the altars: traditional religion in England c.1400-c.1580*. 2nd. ed. New Haven: Yale University Press, 2005. ISBN 978-0-300-10828-6.
14. HLAVÁČKOVÁ, Hana. Panel Paintings in the Cycle of the Life of Christ from Vyšší Brod (Hohenfurth). In: BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.). *King John of Luxembourg (1296-1346) and the art of his era: proceedings of the international conference, Prague, September 16-20, 1996*. Prague: KLP-Koniasch Latin Press, 1998. ISBN 80-85917-42-4.
15. CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Cisterciácký řád ve středověkých Čechách. Původ, struktura, některé aspekty vývoje. In: DOBOSZ, Józef (ed.). *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów: materiały z konferencji naukowej: Gniezno 21-24 września 2006 roku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009. s. 219–238. ISBN 978-83-7177-557-4.
16. CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Ekonomika cisterckých klášterů. 12.–14. století. In: DERWICH, Marek (ed.). *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytniej*. Wrocław: Larhcor, 2013. s. 315–327. ISBN 978-83-87843-26-7.
17. CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Počátky řádu a jeho rozšíření. In: HOUŠKOVÁ, Daniela. *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*. Praha: Unicornis, 1994. s. 8–10. ISBN 80-901587-1-4.
18. CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Život v cisterciáckém klášteře. In: HOUŠKOVÁ, Daniela. *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*. Praha: Unicornis, 1994. s. 15–17. ISBN 80-901587-1-4.
19. CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. I., Fundace 12. století. 2., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2200-2.
20. CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. II, Kláštery založené ve 13. a 14. století. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0385-3.
21. JUŘÍK, Pavel. *Encyklopedie šlechtických rodů*. Vydání druhé. Universum. Praha: Euromedia Group, 2021. ISBN 978-80-242-7761-5.

22. KAINDL, Dominik. *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*. Libice nad Cidlinou: Gloriet, 2008. ISBN 978-80-87216-06-4.
23. KALINA, Pavel. „Symbolism and ambiguity in the Work of the Vyšší Brod (Hohenfurth) Master.“ *Umění XLIV* (1996): 149–166.
24. KUBÍKOVÁ, Anna. Rožmberkové a vyšebrodský klášter. In: CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference: Praha, Břevnovský klášter, 28.-29.9.1998*. Praha: Unicornis, 2000. s. 169–178. ISBN 80-901587-7-3.
25. LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha: Návrat domů, 1995. ISBN 80-85495-47-3.
26. LAWRENCE, Clifford H. *Medieval monasticism: forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*. Fourth edition. The medieval world. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. ISBN 978-1-138-85403-1.
27. LITTLE, Lester K. *Religious poverty and the profit economy in medieval Europe*. Cornell paperbacks. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1978. ISBN 0-8014-9247-5.
28. PANUŠKOVÁ, Lenka. The Vyšší Brod Cycle and its anonymous painter: French and Bohemian court circles in the 1340s. In: KÜGLE, Karl; CIULISOVÁ, Ingrid and Václav ŽŮREK (eds.). *Luxembourg Court Cultures in the Long Fourteenth Century: performing empire, celebrating kingship*. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2024. s. 105–136. ISBN 978-1-83765-005-7.
29. PEŠINA, Jaroslav. *Mistr Vyšebrodského cyklu*. České dějiny. Praha: Odeon, 1982. ISBN 01-509-82.
30. POJSL, Jaroslav. Bernard z Clairvaux 1090–1153. In: HOUŠKOVÁ, Daniela. *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku: sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*. Praha: Unicornis, 1994. s. 13–14. ISBN 80-901587-1-4.
31. SCHILLER, Gertrud. *Iconography of Christian Art*. Vol. I. New York: New York Graphic Society, 1971. ISBN 0-8212-0365-7.
32. ŠIMŮNEK, Robert a Roman LAVIČKA. *Páni z Rožmberka 1250-1520: jižní Čechy ve středověku: kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*. České Budějovice: Veduta, 2011. ISBN 978-80-86829-70-8.
33. ŠINDELÁŘ, Jiří. *Rožmberská hrobka: příběh hledání*. Mladá Vožice: Naše historie, 2022. ISBN 978-80-11-02311-9.
34. VLČEK, Pavel; SOMMER, Petr a FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1997. ISBN 80-85983-17-6

35. WILLIAMSON, Beth. „Altarpieces, Liturgy, and Devotion.“ *Speculum* 79 (2004): 341–406. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20462892>.

Online zdroje

36. Cisterciácký klášter Vyšší Brod. *Klášter pod patronací Rožmberků: Období reformace a potridentské obnovy Církve v osudech kláštera*. klastervyssibrod.cz [online]. Dostupné z: <https://www.klastervyssibrod.cz/Klaster/Historie/Klaster-pod-patronaci-Rozmberku>. [cit. 30. 5. 2025].
37. Cisterciácký klášter Vyšší Brod. *Liturgie hodin (oficium): Důležitost chórové modlitby*. klastervyssibrod.cz [online]. Dostupné z: <https://www.klastervyssibrod.cz/Mnissky-zivot/Liturgie-hodin-officium>. [cit. 11. 6. 2025].

Zdroje ilustrací

38. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Klanění sv. tří králů, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_-_Klan%C4%9Bn%C3%AD_sv._t%C5%99%C3%AD_kr%C3%A1l%C5%AF,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=1039585160.
39. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Kristus na hoře Olivetské, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_-_Kristus_na_ho%C5%99e_Olivetsk%C3%A9,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=710587379.
40. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Nanebevstoupení, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_-_Nanebevstoupen%C3%AD,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=710586713.
41. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Narození Páně, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD>

D_cyklus_-

_Narozen%C3%AD_P%C3%A1n%C4%9B,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_P
raze.jpg&oldid=978714813.

42. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Oplakávání Krista, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_- _Oplak%C3%A1v%C3%A1n%C3%AD_Krista,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=710588929.
43. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Seslání Ducha svatého, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_- _Sesl%C3%A1n%C3%AD_Ducha_svat%C3%A9ho,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=710589928.
44. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Ukřižování, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_- _Uk%C5%99i%C5%BEov%C3%A1n%C3%AD,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=793696328.
45. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Zmrtvýchvstání Krista, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_- _Zmrtv%C3%BDchvst%C3%A1n%C3%AD_Krista,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=710592010.
46. Wikimedia Commons contributors. File: Vyšebrodský cyklus – Zvěstování P. Marii, Národní galerie v Praze.jpg. *Wikimedia Commons*. [cit. 5. 6. 2025]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Vy%C5%A1ebrodsk%C3%BD_cyklus_- _Zv%C4%9Bstov%C3%A1n%C3%AD_P._Marii,_N%C3%A1rodn%C3%AD_galerie_v_Praze.jpg&oldid=981085185.